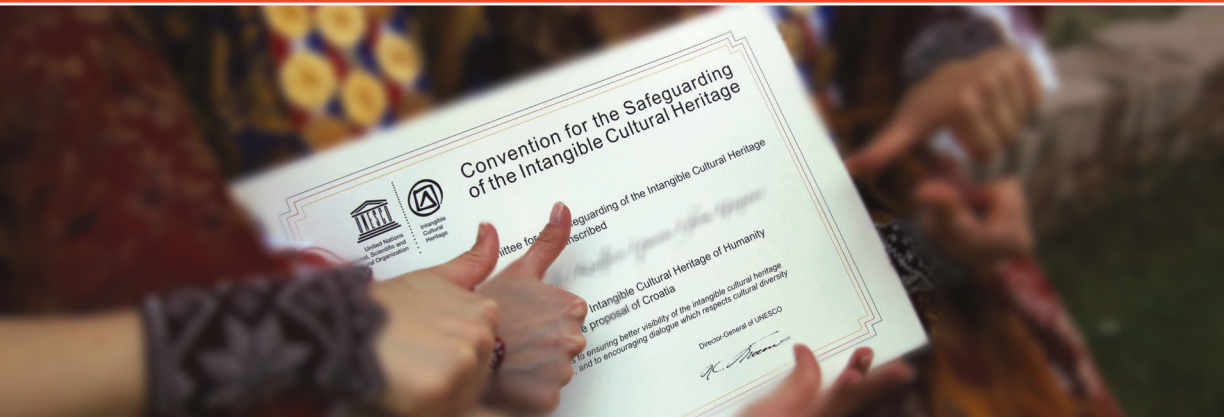

PROIZVODNJA BAŠTINE: KRITIČKE STUDIJE O NEMATERIJALNOJ KULTURI

uredile MARIJANA HAMERŠAK, IVA PLEŠE I ANA-MARIJA VUKUŠIĆ

BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT

Svjetska baština i kulturna ekonomija

Ovaj se rad bavi određivanjem pojma globalne javne sfere na temelju analize UNESCO-ovih nastojanja da definira i zaštiti svjetsku baštinu.¹ U njemu ću nastojati pokazati da je svjetska baština sredstvo kojim se promišlja i stvara globalna politička zajednica unutar konceptualnog prostora globalnog kulturnog zajedničkog dobra. Moja je ključna teza da se baština stvara metakulturnim postupcima koji muzeološke vrijednosti i metode (skupljanje, dokumentiranje, čuvanje, prezentaciju, evaluaciju i interpretaciju) primjenjuju na žive osobe, njihova znanja, prakse, artefakte, društvene svjetove i životne prostore. Stručnjaci koji se bave baštinom koriste se pojmovima, standardima i propisima pomoću kojih kulturne pojave i njihove praktičare smještaju u sferu baštine, čineći ih tako metakulturnim artefaktima poput “nacionalnog živućeg blaga” ili “remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva”, a izvođači, obredni stručnjaci i obrtnici čija “kulturna dobra” postaju baština doživljavaju kroz taj proces novi odnos prema tim dobrima – metakulturni odnos prema nečemu što je

¹ Željela bih se zahvaliti ravnatelju Centra za narodni život i kulturnu baštinu Smithsoniana Richardu Kurinu, bivšoj pomoćnici UNESCO-ova glavnog ravnatelja zaduženoj za kulturu Lourdes Arizpe, bivšoj voditeljici programa u njujorškom Muzeju židovske baštine Ilani Abramovitch, bivšoj izvršnoj i umjetničkoj direktorici Centra za tradicijsku glazbu i ples Ethel Raim, Janu Turtinenu, Maxu Gimblettu te mojim kolegama sa Sveučilišta New York Faye Ginsburg, Fredu Myersu, Diani Taylor, Leshu Torchinu, Glennu Whartonu i Georgeu Yúdiceu, za to što su sa mnom nesebično podijelili svoja razmišljanja, kao i Anurimai Banerji za pomoć oko uređivanja teksta.

ranije bio samo habitus. Kad habitus postane baština, kome pripada? Kako dolazi do toga da baština pripada cijelom čovječanstvu?

Ovaj se članak bavi tim pitanjima na primjeru nematerijalne baštine, najnovije kategorije svjetske baštine koju je predstavio UNESCO. Nakon kratkog pregleda povijesti UNESCO-ovih nastojanja da definira nematerijalnu baštinu, bavim se dvjema studijama slučaja – UNESCO-ovom listom *Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* i nekolicinom projekata *Puti svile* – da bih pokazala kako valorizacija, regulacija i instrumentalizacija mijenjaju odnos između kulturnih dobara i onih koji su s njima povezani, kao i drugih ljudi. Točnije rečeno, takve instrumentalizacije rezultiraju paradoksalnom asimetrijom između raznolikosti onih koji proizvode kulturna dobra i čovječanstva čija ta dobra postaju kao svjetska baština.

Kako bih pojasnila ovu asimetriju, bavim se razlikom između kulturne raznolikosti i kulturne relativnosti te onime što iz nje proizlazi, a to je razlika između slavljenja raznolikosti i toleriranja različitosti. Nastojim pokazati da raznolikost ima centrifugalni učinak jer stvara kulturna dobra koja se mogu univerzalizirati kao svjetska baština. Riječ je o procesu kojim se baza uživatelja širi na cijelo čovječanstvo: nečija kultura postaje baština svijetu, što je sukladno tvrdnji Maksima Gorkog koja kaže: “Kad je nešto najkarakterističnije, to mu omogućuje da postane univerzalno”.² Za razliku od toga, relativnost djeluje centripetalno jer priziva toleranciju različitosti kako bi se zaštitili, izolirali i ojačali kapaciteti pojedinaca i zajednica da se odupru nastojanjima kojima se potiskuju njihove kulturne prakse, pogotovo u slučajevima religijskih i kulturnih sukoba. Riječ je o pristupu “živi i pusti druge da žive”.

² Riječ je o epigrafu uz isječak izjave Federica Mayora, glavnog ravnatelja UNESCO-a, s konferencije pod naslovom *Conférence intergouvernementale sur les politiques culturelles pour le développement*, održane u Stockholmu 1998. godine. Navedena je na internetskoj stranici *International Directory of Intangible Cultural Heritage*, <http://www.culturaldiversity.cioff.ch/en/patrimoine.html>. [Ustvari radi se o citatu Andréa Gidea iz knjige eseja *Incidences* iz 1924. godine. Kod nas prevedeno u knjizi André Gide. 1980. *Povodi i odjeci*. Rijeka: Otokar Keršovani, prevela Višnja Machiedo, op. prev.].

Na primjer, u srpnju 2003. godine UNESCO je objavio istodobni hitni upis dvaju dobara na *Listu svjetske baštine* i *Listu ugrožene svjetske baštine* – Ašura (Qal’at Sherqat) u Iraku i doline Bamiyan u Afganistanu gdje se nalaze ruševine monumentalnih skulptura Budâ koje su talibani uništili u ožujku 2001. godine. UNESCO je pojasnio da “dolina Bamiyan simbolizira nadu međunarodne zajednice da se ekstremni postupci netolerancije, poput namjernog uništavanja Budâ, više nikada neće ponoviti”³. Granice relativnosti – kao i tolerancije – jasno su vidljive na transparentu na prosvjedu od 17. siječnja 2000. povodom isticanja zastave Konfederacije na zgradi skupštine Južne Karoline. Na transparentu je pisalo: “Vaša baština je moje ropstvo” (Associated Press 2000).

Ulogu svjetske baštine u određivanju globalnih kulturnih zajedničkih dobara i globalne javne sfere, koja odgovara UNESCO-ovim ciljevima postizanja mira i blagostanja, analiziram slijedom tenzije između raznolikosti i relativnosti i njihovog odnosa prema univerzalnim ljudskim pravima. Ipak, bez blagostanja ne može biti ni mira, a kultura je možda i dio problema: spomenut ću samo nasilje koje proizlazi iz etničkih i religijskih sukoba kao i ekonomske posljedice kulturno prihvatljivog otpora obrazovanju žena. Svjetska je baština sredstvo pomoću kojeg kultura postaje dio rješenja: prvo, zato što metakulturni postupci mogu promijeniti odnos svih sudionika prema kulturnim dobrima o kojima je riječ; drugo, jer ona nudi miran suživot koji se u najmanju ruku temelji na toleriranju različitosti, a u najbolju ruku na ostavljanju u nasljeđe plodova kulturne raznolikosti čitavom čovječanstvu; i treće, zato što svjetska baština tako postaje pokretač ekonomskog razvoja jer daje vrijednost kulturnim dobrima koja inače nisu ekonomski održiva na lokalnoj ili globalnoj razini, pa im stoga prijeti nestanak.

Turizam je najveća industrija ili najveći izvor strane valute u mnogim zemljama u razvoju. Paradoksalno je da se nerazvijenost vrednuje kao baština i postaje temelj ekonomskog razvoja putem turizma. Dobro razvijena turistička ekonomija pokazatelj je političke stabilnosti, a nasilje je nespo-

³ UNESCO, “Emergency Inscription of Bamiyan and Ashur on World Heritage List”, priopćenje za javnost br. 2003-39, http://portal.unesco.org/en/ev.php@URL_ID=13285&URL_DO=DO_PRINTPAGE&URL_SECTION=201.html.

jivo s turizmom, bilo gdje u svijetu. Navest ću samo primjere Kenije gdje je turizam najveća grana industrije i izvor inozemne zarade, zatim Izraela, čije se gospodarstvo, unatoč sve većoj raznolikosti, još uvijek oslanja na turizam, i New Yorka nakon napada na Svjetski trgovinski centar 2001. godine. Događaji od 11. rujna i njihove posljedice potresli su turističku industriju u cijelom svijetu.⁴

Budući da u novije vrijeme Svjetska banka kulturu smatra faktorom ekonomskog razvitka i prilikom za ulaganja, javile su se ekonomske teorije procjene koje određuju monetarnu vrijednost kulture, shvaćene kao javno dobro. Ipak, premda je kultura eksternalija ekonomskih teorija tržišta (smatra se da tržišta djeluju u skladu s vlastitom logikom i da se mogu objasniti bez pozivanja na kulturu), ekonomija nije eksternalija teorija kulture.⁵ Ekonomski temelji habitusa i habitata sastavni su dio onoga što habitus i habitat jesu te se razlikuju od ekonomskih temelja njihove zaštite kao baštine, koji su ujedno i ono što ih čini baštinom.

Rad završavam raspravom o kulturnoj ekonomiji, koja polazi od pretpostavke da svjetska baština kao pojava proizlazi iz onih procesa globalizacije koji su trebali homogenizirati svjetsku kulturu. Promicatelji svjetske baštine nude je kao lijek za učinke homogenizacije koji proizlaze iz ekonomske globalizacije. Međutim, svjetska je baština zapravo rezultat globalizacije i u političkom i u ekonomskom smislu, a njezin je najvažniji oblik kulturni turizam. Svjetska baština, poput svjetskih izložbi i muzeja, dio je svjetskog sustava koji okuplja svijet, projicira predodžbu svijeta i aktivira svjetsku ekonomiju (vidi Robertson 1992). Tek ćemo vidjeti do koje mjere ti procesi mogu generirati jednu ili više globalnih javnih sfera – prostora razmjerno autonomne kritičke rasprave.⁶

⁴ Vidi izvještaje Odbora za oporavak turizma Svjetske turističke organizacije, <http://www.world-tourism.org/mkt/recovery.html>.

⁵ Neki kulturni ekonomisti pokušavaju riješiti ovo pitanje, vidi Throsby (2000).

⁶ Tu valja spomenuti radove o kulturnoj politici čiji su autori George Yúdice i Toby Miller, vidi Miller i Yúdice (2002), Yúdice (2003).

Nematerijalna baština

UNESCO je od kraja Drugog svjetskog rata podupirao niz inicijativa vezanih uz svjetsku baštinu, počevši s materijalnom baštinom, kako nepokretnom tako i pokretnom, kasnije se proširivši na prirodnu baštinu i nedavno na nematerijalnu baštinu.⁷ Premda postoje tri zasebne liste baštine, raste svijest o arbitrarnosti kategorija i njihovoj međusobnoj povezanosti. *Materijalnu baštinu* definira se kao “spomenik, skupinu građevina ili mjesto od povijesne, estetske, arheološke, znanstvene, etnološke ili antropološke vrijednosti” i ona uključuje blaga poput Angkor Wata (golemog hramskog kompleksa koji okružuje mjesto Siem Reap u Kambodži), otoka Robben kod Cape Towna (gdje je Nelson Mandela bio utamničen veći dio od dvadeset šest godina koje je proveo u zatvoru), Teotihuacána (drevnog grada piramida kod Ciudad de México) i rudnika soli Wieliczka nedaleko od Krakova (gdje se sol iskopava od trinaestog stoljeća).

Prirodnu baštinu definira se kao “iznimna fizička, biološka i geološka obilježja; staništa ugroženih biljnih i životinjskih vrsta i područja koja imaju znanstvenu ili estetsku vrijednost ili vrijednost s obzirom na razinu očuvanosti” i ona uključuje, primjerice, Crveno more, Nacionalni park Mount Kenya, Grand Canyon, a odnedavna i zaštićeni kompleks središnje Amazone u Brazilu.⁸ Prirodna se baština u početku odnosila na mjesta s posebnim značajkama, ljepotama ili drugim vrijednostima, nedirnuta prisutnošću čovjeka. Ipak, većinu mjesta na listi prirodne baštine – i u svijetu – na neki su način oblikovali ili na njih utjecali ljudi. Uviđanje te činjenice dovelo je do promjene u UNESCO-ovom shvaćanju prirodne baštine. Istodobno je prirodna baština – promatra li se kroz prizmu ekologije, okoliša i sistemskog pristupa živom biću – model za shvaćanje nematerijalne baštine kao totaliteta, a ne kao inventara, ali i za izračunavanje nematerijalne vrijednosti živućeg sustava, bilo prirodnog bilo kulturnog.

U nekoliko desetljeća pokušaja definiranja *nematerijalne baštine*, koja je ranije, a ponekad još i danas, nazivana folklorom, došlo je do važnog

⁷ Nekoliko je povijesnih opisa UNESCO-ovih inicijativa vezanih uz baštinu. Posebno je dobro promišljen rad Jana Turtinena (2000).

⁸ UNESCO, “Defining our Heritage”, <http://www.unesco.org/whc/intro-en.htm>.

pomaka u njezinom shvaćanju: nematerijalna se baština, osim na remek-djela, počela odnositi i na one koji ih stvaraju. Prema ranijem modelu folkloru, istraživačima i institucijama se davala potpora da dokumentiraju i sačuvaju zapis tradicija koje nestaju. Cilj je najnovijeg modela podržati živuću, možda i ugroženu tradiciju, podupirući uvjete potrebne za kulturnu reprodukciju. To znači da se vrijednost pripisuje “nositeljima” odnosno “prenositeljima” tradicije kao i njihovom habitusu i habitatu. Poput materijalne baštine, nematerijalna je baština kultura, a poput prirodne baštine, ona je također živa. Stoga je zadatak podržati čitav sustav kao živući entitet, a ne samo sakupljati “nematerijalne artefakte”.

UNESCO-ova nastojanja da uspostavi instrument zaštite onoga što se danas naziva nematerijalnom baštinom potječu iz 1952. godine kada je UNESCO usvojio *Opću konvenciju o autorskom pravu*. Pokušaj zaštite onoga što se tada nazivalo folklorom na temelju pravnih pojmova poput intelektualnog vlasništva, zaštite autorskog prava, žiga i patenta nije uspio. Folklor po svojoj definiciji nije jedinstvena tvorevina pojedinca, nego postoji u različitim inačicama, a ne u jednom, originalnom i mjerodavnom obliku. Obično nastaje izvedbom i prenosi se usmenim putem, običajem ili primjerom, a ne u materijalnom obliku (pisanjem, zapisom, crtanjem, fotografranjem, snimanjem).⁹

Tijekom 1980-ih godina pravna su pitanja odvojena od mjera zaštite, a 1989. godine Opća skupština UNESCO-a usvojila je *Preporuku o očuvanju tradicijske kulture i folkloru* (UNESCO 1989). *Izveštaj o preliminarnom istraživanju uputnosti međunarodne regulacije zaštite tradicijske kulture i folkloru putem novog instrumenta standardizacije*, od 16. svibnja 2001. godine (UNESCO 2001), donio je značajne promjene dokumenta iz 1989. godine. Prvo, umjesto da se ističe uloga profesionalnih folklorista i folklorističkih institucija u dokumentiranju i čuvanju zapisa ugroženih tradicija, ističe se održavanje samih tradicija davanjem potpore onima koji ih izvode. To je značilo i pomak od artefakata (priča, pjesama, običaja)

⁹ WIPO (Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo) i slične organizacije, poput Sekretarijata pacifičke zajednice u gradu Nouméa u Novoj Kaledoniji, pokušavaju se nositi s navedenim problemima. Vidi publikaciju *Regional Framework for the Protection of Traditional Knowledge and Expressions of Culture* (WIPO 2002).

prema ljudima (izvođačima, obrtnicima, iscjeliteljima) i njihovim znanjima i vještinama. Pod utjecajem shvaćanja prirodne baštine kao živućeg sustava kao i pojma “nacionalnog živućeg blaga”, koji je razvijen u Japanu i koji je dobio pravni status 1950. godine, dokument iz 2001. više pažnje posvećuje proširenju definicije nematerijalne baštine te mjerama njezine zaštite. Zbog kontinuiteta nematerijalne baštine, uz artefakte u obzir valja uzeti ponajprije ljude, kao i čitav njihov habitus i habitat, odnosno njihov životni prostor i društveni svijet.

U skladu s tim u UNESCO-ovoj definiciji nematerijalna baština su

[s]vi oblici tradicijske i popularne ili pučke kulture, tj. kolektivni radovi koji su nastali u nekoj zajednici i temelje se na tradiciji. Ove se tvorevine prenose usmeno ili pokretom, a s vremenom se mijenjaju procesom ponovnog kolektivnog stvaranja. One uključuju usmene tradicije, običaje, jezike, glazbu, ples, obrede, svetkovine, tradicijsku medicinu i farmakopeju, kulinarske vještine i sve vrste posebnih vještina vezanih uz materijalne aspekte kulture poput alata i staništa.¹⁰

A na sastanku u ožujku 2001. godine održanom u Turinu, definicija je postala još više određena:

Naučeni postupci ljudi te znanja, vještine i stvaralaštvo koji su njihov dio i koje ti ljudi razvijaju, proizvodi koje stvaraju i resursi, prostori i drugi aspekti društvenog i prirodnog konteksta potrebni za njihovu održivost; svi ovi procesi živim zajednicama daju smisao kontinuiteta s ranijim generacijama i važan su aspekt kulturnog identiteta kao i očuvanja kulturne raznolikosti čovječanstva i njegovog stvaralaštva (UNESCO 2001, čl. 26).

Ovaj holistički i konceptualni pristup definiciji nematerijalne baštine popraćen je popisom u kojem se nabraja što je nematerijalna baština (a riječ je o ostavštini ranijih nastojanja definiranja usmene tradicije i folklora):

¹⁰ UNESCO, “Intangible Heritage”, http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/html_eng/index_en.html. Ta je formulacija bliska onoj u UNESCO-ovoj *Preporuci o očuvanju tradicijske kulture i folklora* iz 1989. godine (usp. UNESCO 1989).

Ukupnost tradicijskog stvaralaštva kulturne zajednice što ga izražava skupina ili pojedinci, koji se shvaća kao odraz očekivanja zajednice jer se u njemu odražava njezin kulturni i društveni identitet. Njegovi se standardi i vrijednosti prenose usmenim putem, oponašanjem ili na koji drugi način. Njegovi oblici, između ostalog, uključuju jezik, književnost, glazbu, ples, igre, mitologiju, obrede, običaje, rukotvorine, arhitekturu i druge vještine (UNESCO 1989).

Na drugim mjestima u *Vodiču za primjenu* koriste se termini poput “tradicijski”, “pučki” i “folklorni” kojim se usmena i nematerijalna baština smještaju u implicitnu kulturnu hijerarhiju koja se eksplicitno objašnjava u odlomku “Zašto i za koga?": “Za mnoge populacije (posebice manjinske skupine i starosjedioce) nematerijalna je baština ključan izvor identiteta koji je duboko ukorijenjen u povijesti”.¹¹

Neologizmi poput “prvi narodi” (umjesto “trećeg svijeta”) i “les arts premiers” (umjesto “primitivne umjetnosti”) također čuvaju tu kulturnu hijerarhiju istodobno mijenjajući poredak na terminološkoj razini. To se posebno jasno može vidjeti iz reorganizacije muzeja i zbirki u Parizu. Tako su ukinuti Musée national des Arts Africains et Océaniens i Musée national des Arts et Traditions Populaires, preraspodijeljena je zbirka Musée de l’Homme i osnovana su dva nova muzeja – Musée du quai Branly u Parizu, koji je posvećen “umjetnosti i civilizacijama Afrike, Azije, Oceanije i obiju Amerika” i Musée des civilisations de l’Europe et de la Méditerranée u Marseillesu.¹² Od travnja 2000. godine odabrani izložci iz afričke, oceanijske i američke zbirke namijenjeni za Musée du quai Branly koji je otvoren 2006. godine, po prvi su puta izloženi u Pavillon des Sessions u Louvreu, koji je sada postao Salles des Arts Premiers.¹³ Dolazak ovih radova u Louvre dugo je očekivani odgovor na pitanje koje je 1920. godine postavio kritičar

¹¹ UNESCO, “Intangible Heritage”, http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/html_eng/index_en.shtml.

¹² Vidi Musée du quai Branly (<http://www.quaibrnaly.fr>) i Musée des civilisations de l’Europe et de la Méditerranée, “Le projet”, <http://www.musee-europemediterranee.org/projet.html>.

¹³ Vidi govor Jacquesa Chiraca “Inauguration du pavillon des Sessions au musée du Louvre” od 13. travnja 2000. godine, <http://www.quaibrnaly.fr/IMG/pdf/doc-640.pdf>.

umjetnosti Félix Fénéon, a koje glasi “Iront-ils au Louvre?” (Fénéon 2000 [1920]).

Ti su događaji na nacionalnoj razini u skladu s UNESCO-ovim nastojanjima na mobilizaciji državnih aktera “da poduzmu potrebne mjere za očuvanje nematerijalne kulturne baštine na svojem teritoriju.”¹⁴ Uloga UNESCO-a je da pruži vodstvo i zacrta smjernice, potakne dogovor i suradnju međunarodne zajednice okupljanjem nacionalnih predstavnika i stručnjaka te da kao organizacija osigura legitimitet konsenzusu koji će nastati kao rezultat složenog i dugotrajnog procesa rasprave, postizanja kompromisa i izvještavanja. Tim procesom nastaju ugovori, preporuke, rezolucije i zakonske odredbe. Na temelju njih nastaju paktovi, konvencije i proklamacije u kojima se definiraju prava i obaveze, formuliraju smjernice, predlažu normativni i multilateralni instrumenti i zahtijeva osnivanje odbora. Odbori trebaju zacrtati smjernice, sastavljati preporuke, zagovarati povećanje sredstava i provjeravati zahtjeve za upis na listu, za uključivanje u prijedloge i zahtjeve za međunarodnom pomoći. Preporuke se trebaju implementirati na nacionalnoj i na međunarodnoj razini. Države članke trebaju sastaviti popise kojima se određuju i utvrđuju kulturna dobra na njihovom teritoriju. Također trebaju formulirati baštinsku politiku i osnovati tijela koja će je provoditi. Očekuje se da će utemeljiti institucije koje će dokumentirati kulturna dobra i istraživati kako ih najbolje očuvati, te obučiti stručnjake koji će upravljati baštinom. Trebaju raditi na podizanju svijesti te promicanju dijaloga i poštivanja koristeći se načinima valorizacije kao što je lista.¹⁵

Lista

Dana 18. svibnja 2001. godine, nakon desetljeća rasprava o terminologiji, definiciji, ciljevima i mjerama zaštite onoga što se ranije nazivalo “tra-

¹⁴ Ovaj se opis temelji na posljednjoj verziji konvencije o nematerijalnoj baštini dostupnoj u vrijeme pisanja ovog rada (UNESCO 2003).

¹⁵ Za detaljnu povijest i analizu UNESCO-ovih inicijativa vezanih za nematerijalnu baštinu vidi Hafstein (2004). Vidi također Sherkin (2001).

dicijskom kulturom i folklorom” – a prije nego što je Izvršnom odboru UNESCO-a predstavljen *Izveštaj o preliminarnom istraživanju uputnosti međunarodne regulacije zaštite tradicijske kulture i folkloru putem novog instrumenta standardizacije* (UNESCO 2001) – UNESCO je najzad proglasio prvih devetnaest remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva.¹⁶ Koja je narav takvih lista i zašto je baš lista, kad se sve zbroji i oduzme, najopipljiviji rezultat desetljeća UNESCO-ovih sastanaka, definicija, izvještaja i preporuka? Neki od onih koji su sudjelovali u osmišljanju inicijative nematerijalne baštine nadali su se ishodu koji bi bio kulturne, a ne metakulturne naravi. Željeli su se koncentrirati na djelovanja koja bi izravno poduprla lokalnu kulturnu reprodukciju, a ne na stvaranje meta-kulturnih artefakata kao što je lista.

James Early, ravnatelj Odjela za politiku kulturne baštine u Smithsonianovom Centru za narodni život i kulturnu baštinu, i Peter Seitel, sukoordinator projekta *Svjetske konferencije UNESCO-a i Smithsoniana*, izrazili su svoje razočarenje što se “UNESCO kao institucija usredotočio na usvajanje *Programa remek-djela* kao jedinog projekta u novoj konvenciji o nematerijalnoj kulturnoj baštini”, što će konvenciju učiniti sredstvom kojim će “nacionalne vlade objavljivati koje je bogatstvo njihove kulturne baštine” umjesto da se usredotoče na same nositelje kulture (Early i Seitel 2002:13). U zborniku proizašlom sa sastanka Smithsoniana i UNESCO-a o očuvanju tradicijskih kultura, održanog 1999. godine, objavljen je “Poziv na akciju” u kojem se navode brojne akcije koje je moguće poduzeti zajedno s nositeljima kulture ili u njihovo ime (Seitel 2001). “Poziv na akciju” govori o važnosti valoriziranja kulturnih dobara, ali je to samo jedna od mjera koje se spominju. U njemu se, osim toga, izrijeком ne preporučuje stvaranje liste remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva.

Ne samo da je u sintagmi “remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva” svaka riječ snažno nabijena, nego i sama sintagma upućuje

¹⁶ UNESCO, “Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity”, http://www.unesco.org/bpi/culture/intangible_heritage i http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=2226&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

na to da baština kao takva postoji te da prethodi UNESCO-ovim definicijama, popisima i mjerama očuvanja, a ne da je njihova posljedica. Već sam ranije pisala o tome da je baština način kulturne produkcije koji, kao predstava same sebe, udahnuje novi život onome što je ugroženo ili zastarjelo (Kirshenblatt-Gimblett 1998a). I doista, jedan od UNESCO-ovih kriterija za priznavanje statusa remek-djela nematerijalne baštine jest vitalnost pojave o kojoj je riječ. Međutim, ako je pojava vitalna, onda ne treba očuvanje, a ako je gotovo mrtva, očuvanje joj neće pomoći.

Sukladno svemu tome prvih devetnaest remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva jesu:

- jezik, ples i glazba naroda Garifuna, Belize (nominacija uz potporu Hondurasa i Nikaragve)
- usmena baština u okviru svetkovine *gelede*, Benin (potpora Nigerije i Toga)
- karneval u Oruru, Bolivija
- opera *kunqu*, Kina
- svetkovina *gbofe* u selu Afounkaha: glazba koja se svira na poprečnim trubama u zajednici Tagbana, Obala Bjelokosti
- kulturni prostor Bratstva svetog duha *congosa* iz Villa Melle, Dominikanska Republika
- usmena baština i kulturne manifestacije naroda Zápara, Ekvador i Peru
- gruzijsko polifono pjevanje, Gruzija
- kulturni prostor *osso-bale* u Niagassoli, Gvineja
- sanskrtsko kazalište *kuttiyattam*, Indija
- *opera dei pupi*, sicilijansko lutkarsko kazalište, Italija
- kazalište *noh*, Japan
- izrada križeva i njihova simbolika, Litva (uz potporu Latvije)
- kulturni prostor trga Džemaa el Fna, Maroko
- pjevanje *hudhud* naroda Ifugao, Filipini
- kraljevski obred predaka i obredna glazba u svetištu Jongmyo, Republika Koreja
- kulturni prostor i usmena kultura zajednice Semeiskie, Ruska Federacija
- misterij u Elcheu, Španjolska
- kulturni prostor oblasti Boysun, Uzbekistan

U skladu s navedenim kriterijima, ova lista sadrži zajednice i kulturne manifestacije koje se ne nalaze na popisu materijalne baštine, a to uključuje oraturu, izvedbe, jezik i način života starosjedilačkih naroda i manjina (vidi Nas et al. 2002). Reakcije na UNESCO-ovo prvo *Proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* bile su različite. U članku pod naslovom “Nematerijalna civilizacija”¹⁷ koji je objavljen u časopisu *The Atlantic Monthly*, Cullen Murphy, pozivajući se na kampanju kojom je Alfonso Pecoraro Scanio tražio da se pizza proglaši remek-djelom svjetske baštine, konstatira da UNESCO-ov popis baš i ne oduzima dah: “Ovo su nesumnjivo vrijedni pokušaji. Ali ukupni je dojam da lista nalikuje na raspored emisija javne televizije u tri sata ujutro.” Murphy zatim predlaže vlastite kandidate za listu za 2003. godinu. Njegova lista, između ostalog, sadrži nevinu laž, vikend i gramatički pasiv (Murphy 2001).¹⁸ Takva ironična očitovanja u prvi plan stavljaju proces kojim život postaje baština, odnosno proces kojim istodobni (oni koji su u sadašnjosti, a vrednujemo ih prema njihovoj prošlosti) postaju suvremeni (oni koji su iz sadašnjosti, a koji se prema svojoj prošlosti odnose kao prema baštini).¹⁹

Premda nevinu laž, vikend i gramatički pasiv ne odgovaraju kriterijima ugroženih remek-djela, komentari te vrste podsjećaju nas da je moguće govoriti o nematerijalnoj baštini bilo koje zajednice (iako to do sada nije učinjeno), budući da nema zajednice bez utjelovljenog znanja koje se prenosi usmeno, gestama ili primjerom. Dajući posebno mjesto onima koji su ispušteni iz druga dva programa svjetske baštine, UNESCO je stvorio program nematerijalne baštine koji je također na neki način ekskluzivan (što nije sasvim u skladu s iskazanim ciljevima tog programa). Tako balet kazališta Boljšoj i operna kuća Metropolitan nisu na listi niti je vjerojatno da će ikada biti, a kazalište *nob*, koje nije ni manjinski niti starosjedilački kulturni oblik, jest. U sva tri slučaja izvođači imaju formalnu naobrazbu,

¹⁷ Engleska riječ *immaterial* iz naslova članka (“Immaterial Civilization”) može značiti i ‘nevažan’ i ‘nematerijalan’ pa se ovdje radi o igri riječi (op. prev.).

¹⁸ To uvelike podsjeća na klasični rad Horacea Minera “Body Ritual Among the Nacirema” (1956). Riječ “Nacirema” (Acanakirema) je, naravno, “American” (Amerikanaca) napisano unatrag.

¹⁹ Ovo razlikovanje preuzimam od Johannesesa Fabiana (1983).

koriste se scenarijima, riječ je o proizvodima pisanih kultura, a utjelovljeno znanje prenosi se od jednog izvođača na drugog. Osim toga, Japan je dobro zastupljen i na drugim listama svjetske baštine, a japanska vlada štiti kazalište *noh* kao “nematerijalno nacionalno dobro” od 1957. godine. Uvođenjem kulturnih oblika koji su povezani s kraljevskim dvorovima ili hramovima pod državnom zaštitom – ali samo ako nisu europski – popis nematerijalne baštine perpetuira podjelu između Zapada i ostatka svijeta te proizvodi fantomsku listu nematerijalne baštine, listu onoga što nije ni starosjedilačko, ni manjinsko niti nezapadno, premda je jednako nematerijalno.²⁰

Popisi svjetske baštine proizlaze iz postupaka kojima se odabrani aspekti lokalizirane baštine porijekla pretvaraju u translokalnu baštinu suglasnosti – baštinu čovječanstva.²¹ Premda se kandidati za priznavanje statusa remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva definiraju kao tradicije – odnosno definiraju se načinom prijenosa (usmeno, gestom, primjerom) – svjetska baština kao fenomen ne definira se na taj način. Kao cjelina – kao baština čovječanstva – ona je predmet intervencija koje nisu u skladu s definicijom remek-djela koje je čine. Svjetska je baština ponajprije lista. Sve što je na toj listi, u kojem god se kontekstu javljalo prije nego što je postalo dijelom liste, dovodi se sada u odnos s drugim remek-djelima na njoj. Lista je kontekst svemu onome što se na njoj nalazi.²²

²⁰ Dobre namjere stvaraju i nenamjerne distorzije koje su zamjetne i kod financiranja umjetnosti u Sjedinjenim Američkim Državama. Naime, polje kulture dijeli se tako da se zapadna klasična i suvremena umjetnost financira kroz kategorije kao što su ples, glazba, kazalište, opera, mjuzikl, književnost, dizajn i vizualna umjetnost. Nacionalna zaklada za umjetnost sve ostalo ubraja u folklornu i tradicijsku umjetnost ili multidisciplinarnu umjetnost koja uključuje “interdisciplinarne radove duboko usađene u tradicijskim ili folklornim oblicima uz suvremenu estetiku, temu ili interpretaciju”, <http://www.nea.gov/artforms/Multi/Multi2.html>. Državno vijeće New Yorka za umjetnost (<http://www.nysca.org>) ima sličnu podjelu: folklorna umjetnost (“živuća kulturna baština folklorne umjetnosti”) i posebne usluge vezane uz umjetnost (potpora “profesionalnim umjetničkim aktivnostima” vezanim uz “afričku/karipsku, latinoameričku, azijsku/pacifičku, starosjedilačko američku/indijansku zajednicu” i druge etničke zajednice).

²¹ Za razliku između porijekla i suglasnosti vidi Sollors (1988).

²² O listi kao sredstvu očuvanja starina vidi Schuster (2002).

Lista je i najvidljiviji, najjeftiniji i najkonvencionalniji način da se – barem simbolički – “nešto učini” za zanemarene zajednice i tradicije. Simboličke geste poput liste daju vrijednost onome što je na listi, u skladu s načelom da se ne može štititi nešto što se ne vrednuje. UNESCO iskazuje veliko povjerenje – prema nekima i preveliko – u moć valorizacije kod revitalizacije (usp. UNESCO 2003).

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, koju je u listopadu 2003. godine usvojila Opća skupština UNESCO-a, ratificirana je i stupila je na snagu 20. travnja 2006. godine. Odgovarajući na primjedbe upućene trima listama remek-djela (2001, 2003. i 2005.) koje su objavljene tijekom šestogodišnjeg razdoblja, konvencija odustaje od eventualnih novih lista remek-djela i ustanovljuje dvije nove liste: *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* i *Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita*. Što će se događati s tim listama, koje nisu ništa manje sporne od listi remek-djela, tek će se vidjeti. Ova konvencija također predviđa osnivanje fonda za podupiranje nastojanja na očuvanju baštine. Od potpisnika konvencije i drugih očekuje se da sudjeluju u fondu.

Kao dodatak održavanju liste, UNESCO izabire i podupire prijedloge različitih programa i projekata, “uzimajući u obzir posebne potrebe zemalja u razvoju” (UNESCO 2003, čl. 18, t. 1). Ti projekti uključuju dokumentiranje, tj. čuvanje arhiva i bilježenje usmenih tradicija; osnivanje istraživačkih instituta i organizaciju znanstvenih ekspedicija; konferencije, publikacije i audio-vizualne produkcije; edukacijske programe; kulturni turizam, što uključuje razvoj muzeja i izložbi, obnovu lokaliteta i stvaranje turističkih ruta; te umjetničke aktivnosti poput festivala i filmova.

Festival je najbolje mjesto za prezentaciju nematerijalne baštine, a Smithsonianov festival pučke kulture iz 2002. godine, koji je bio posvećen putu svile, izvrstan je primjer primjene političkih smjernica.²³ U nastavku opisujem Smithsonianov festival pučke kulture, živući muzej nematerijalne baštine iz zemalja na putu svile, koji je organiziran u suradnji s UNESCO-ovim projektom *Putovi svile*, te istražujem što se stvara – a ne čuva – kad kultura postaje baština. Posebno me zanima kako proces očuvanja, koji uključuje definiranje, identificiranje, dokumentiranje i prezentaciju poje-

²³ O festivalu kao muzeju živih izvedbi vidi Kirshenblatt-Gimblett (1991).

dinih kulturnih tradicija i njihovih izvođača proizvodi nešto što je meta-kulturno. Osim promijenjenog odnosa izvođača prema vlastitom umijeću, proizvode se i artefakti, poput liste, puta i samog festivala pučke kulture. Bavit ću se pitanjem kako se pomoću takvih metakulturnih artefakata materijalizira pojam zamišljenog globalnog zajedničkog kulturnog dobra, te s kakvim namjeravanim i nenamjeravanim posljedicama.

Put svile

U UNESCO-ovim nastojanjima u vezi s baštinom, liste imaju dugu povijest. Nasuprot tome, pokušaji zaštite baštine na temelju njezinog ustroja kao puta ili ceste novijeg su datuma, točnije iz 1988. kad je UNESCO proglasio “desetljeće kulturnog razvoja” i uspostavio dva desetogodišnja projekta, projekte *Željezni putovi u Africi* i *Putovi svile*. Godine 1993. UNESCO je inaugurirao i *Put robova*, a ubrzo nakon toga i *Putove Al-Andalus* i *Putove vjere*. Godine 1997, kad je UNESCO započeo novi projekt posvećen interkulturalnom dijalogu Istoka i Zapada u središnjoj Aziji, proširio je projekt *Putova svile*. U studenom 1998. Ujedinjeni narodi proglasili su 2001. godinu “godinom dijaloga između civilizacija”. Unatoč otporima ovome proglašenju u nekim dijelovima svijeta, različiti programi vezani uz putove od tada su se našli pod ovim zajedničkim nazivom.

Korištenjem historijskih putova i ruta kao organizacijskog načela, UNESCO je uspio putovanje i trgovinu iskoristiti kao pozitivne povijesne referentne točke za globalizaciju i kao modele kulturnog dijaloga i razmjene:

Kroz čitavu su povijest ljudi razmjenjivali kulturna iskustva, ideje, vrijednosti i dobra putem umjetnosti, trgovine i migracija. Ljudska je povijest priča o takvim putovanjima. Na prelasku u dvadeset i prvo stoljeće i mi smo krenuli na put na čijem nas odredištu čeka nada u pravdu, blagostanje i miran život za sve. Ovi susreti, tijekom kojih pojedini putnici ili zajednice svoje ideje i običaje prenose preko čitavih kontinenata i oceana, slave se u seriji UNESCO-ovih projekata.²⁴

²⁴ UNESCO, “Intercultural Dialogue”, http://www.unesco.org/culture/dialogue/html_eng/index_en.shtml.

Poruka projekta *Putova svile* postala je u potpunosti jasna 1997. godine: “zajednička baština i pluralni identitet”.²⁵ Za razliku od popisa, putovi, ceste, kao i različite vrste mreža omogućavaju povezivanje podnacionalnih pojava s transnacionalnima, usprkos stalnim unutarnacionalnim i međunarodnim sukobima.

UNESCO-ovi *Putovi svile* jedna su od tri velike inicijative na istu temu. Druge su dvije projekt *Put svile d.o.o.*, koji od 1998. godine vodi Yo-Yo Ma, i projekt *Put svile: povezivanje kultura, stvaranje povjerenja*, što je tema Smithsonianovog festivala pučke kulture održanog 2002. godine u području parka National Mall u gradu Washingtonu, u suradnji s Yo-Yo Maom.²⁶ Imajući u vidu ulogu koju je Smithsonianov Centar za narodni život i kulturnu baštinu odigrao u pomaganju UNESCO-u da formuliira odgovarajući koncept nematerijalne baštine te imajući u vidu vodeću ulogu Centra u području javnog folkloru u Sjedinjenim Američkim Državama, analiza onoga što Centar čini u praksi – kako konceptualizira “nematerijalnu baštinu” i kako se prema njoj odnosi – kontrapunkt je UNESCO-ovim političkim dokumentima, zbornicima radova s konferencija, te daje uvid u jedan specifično američki stručni pristup “javnom folkloru” koji se razvijao tijekom posljednja četiri desetljeća (vidi Kirshenblatt-Gimblett 1992).

Po prvi put u svojoj tridesetšestogodišnjoj povijesti, Smithsonianov festival pučke kulture bio je ustrojen oko jedne teme, puta svile, a ne oko jedne zemlje, države ili tematskog područja, kao što je to bilo uobičajeno.²⁷ Festival je bio zamišljen kao “živuća izložba glazbe, obrta, kulinarskih i pripovjedačkih tradicija koje su sudjelovale u povijesnoj kulturnoj razmjeni između ‘Istoka’ i ‘Zapada’”, a u skladu sa svojom tradicijom slavio je “živuće tradicije zemalja koje su bile dio puta svile”. Ipak, karta puta svile na

²⁵ UNESCO, “Intercultural Dialogue in Central Asia”, <http://www.unesco.org/culture/dialogue/eastwest>.

²⁶ Vidi internetske stranice *The Silk Road Project, Inc.* (<http://www.silkroadproject.org/>) i *Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage*, “The Silk Road: Connecting Cultures, Creating Trust”, <http://www.silkroadproject.org/smithsonian/>.

²⁷ Na primjer, na festivalu održanom 2001. godine predstavljeni su Bermudski otoci, grad New York (te je godine iznimno bila riječ o gradu, a ne o državi) i “majstori graditeljstva”.

samom festivalu pričala je drugu priču. Iscrtana linija označavala je putove koji povezuju gradove od Nare u Japanu do Venecije u Italiji. Zemlje su se jedva vidjele jer su granice bile slabo otisnute, a imena nečitljiva. “Povezivanje različitih ljudi i društava” bilo je označeno iscrtanom linijom koja je neprimjetno prelazila nacionalne granice kao da ih uopće nema. Ipak, ishoditi vize za tristo i sedamdeset umjetnika i izvođača iz dvadeset i četiri zemlje bila je sasvim druga priča. Zbog propisa o karanteni, primjerice, nije bilo moguće dovesti deve iz Kazahstana, pa su dvogrbe deve iz rezervata u Teksasu obučene da odgovaraju na zapovjedi izrečene na kazaškom jeziku (Trescott 2002).

Dosljedno pristupu svjetskoj baštini kao globalizirajućem poduhvatu, Smithsonianov put svile – iscrtana linija na karti na kojoj gotovo da i nema granica – povezivao je podnacionalne i transnacionalne kulturne izraze s nadnacionalnom i transpovijesnom pojavom, trgovačkim putom. Kao i kod UNESCO-ovih *Putova svile*, vrijednost se pripisivala kretanju (a ne teritorijalnoj ukorijenjenosti), mrežama (a ne granicama) i trgovini (a ne pravilima). U ovom je scenariju glavni junak putnik – trgovac, hodočasnik, vojnik, nomad, arheolog ili geograf. Unatoč primjedbama da se novi put svile veže uz naftu i “skromne pobjede demokracije i kapitalizma” (Kennedy 2002), tržište, odnosno u ovom slučaju trgovanje luksuznom robom, uzima se kao model slobodne razmjene i povezivanja, međuovisnosti te, prije svega, povjerenja koje obuhvaća prostore od današnjeg Japana do Francuske, od kojih su neki, poput Afganistana i Iraka, devastirani ratom i siromaštvom.

Festival održan 2002. godine bio je i najveći u povijesti Centra, s milijun i tristo tisuća posjetitelja u deset dana trajanja, premda je stanica Smithsonian na liniji podzemne željeznice zatvorena 4. srpnja iz sigurnosnih razloga. Projekte putova svile, planirane mnogo prije 11. rujna, valjalo je ponovno promisliti zbog napada i njihovih posljedica, što je postalo neizbježnim dijelom njihova podteksta. Smithsonianov program *Put svile* nije slučajno imao podnaslov “Povezivanje kultura, stvaranje povjerenja”. Izbor teme bio je pravovremen.

Kako je, dakle, Smithsonianov festival pučke kulture mapirao put svile u parku National Mall i koja je bila poruka? Virtualni put svile ustrojen je poput dugačkog prolaza. Sa sjeverne strane prolaza nalazila su se

zemljopisna područja, a s južne zanati. Sjeverna je strana bila podijeljena u šest dijelova: ulaz u grad Naru, toranj u gradu Xian, trg u Samarkandu, nomadi (unutrašnjost Euroazije), Istanbul – raskršće putova i Trg sv. Marka u Veneciji. U svakom su dijelu, osim u dijelu posvećenom nomadima, bili šatori za izvođače, primjeri tradicijske arhitekture te štandovi s hranom tipičnom za to područje. U nomadskom se dijelu nalazio bogato ukrašen pakistanski teretni kamion. Takvim se kamionima roba preuzima u luci Karachi, a zatim se prevozi trasama kojima su nekada dijelom išli i putovi svile. Premda vozači kamiona nisu nomadi u užem smislu riječi, kamioni su povezani s temom putovanja.

Južna je strana bila organizirana tematski prema zanatima (proizvodnja papira, keramike, tkanine i dr.) i funkcijama (“obiteljska oaza”, tisak, prva pomoć i izgubljeno/pronađeno). U svakom dijelu posvećenom nekom zanatu nalazili su se zanatlije iz različitih područja duž puta svile. Posjetitelji se poticalo da, primjerice, “uoče veze između kineskog plavo-bijelog porculana i njegovih bliskoistočnih, japanskih, europskih i izvedenica iz Novog svijeta” (Adams 2002). Na interpretativnim tekstualnim panoima bio je opisan povijesni put svile ili papira duž puta svile, čime su se kontekstualizirali prikazi različitih zanata i izložci.

Sve u svemu, izložba je bila ustrojena tako da obuhvati dvije teme – temu samog puta i temu kulturne razmjene. Međutim, pokazalo se da ih je teško prostorno uskladiti. Naime, posjetitelj koji je šetao sjevernom stranom festivala išao je od jedne do druge lokacije na virtualnom putu svile. Šetnja južnom stranom posjetitelja je vodila od jednog zanata do drugog, što je sličnije šetnji po sajmištu gdje se pojedini zanati iz različitih mjesta nalaze na istom području. Posjetitelji koji su naizmjenice išli s jedne na drugu stranu prolaza ubrzo bi uvidjeli ograničenja scenografske organizacije izložbe prema načelu geografskog smještaja. Budući da se svaki dio izložbe od onih posvećenih zanatima bavio jednim medijem i okupljao obrtnike iz mnogih dijelova svijeta, nije bilo posebnog ključa po kojem bi neki zanat valjalo smjestiti baš u određeni prostor južno od prolaza. Kad je nekom zanatu dodijeljeno neko mjesto, on više nije bio ni u kakvom suodnosu s lokacijom koja je bila s druge strane prolaza – Vrt papira nalazio se nasuprot tornju u Xianu, Dvorište keramike bilo je nasuprot trgu u Samarkandu, a Vrt dragulja nasuprot Trgu sv. Marka u Veneciji. Scenograf-

skim lajtmotivima cilj je bio posjetitelju olakšati orijentaciju na putu svile, a festivalski prostor zanatima se nastojao baviti po geografskom ključu, no kulturna heterogenost svakog izložbenog prostora vezanog uz jedan zanat nije omogućavala jedinstveni scenografski tretman. Čitav je put svile bio virtualno prisutan u svakom šatoru posvećenom jednom zanatu.

Opisujući Smithsonianov festival pučke kulture, Lawrence M. Small, tajnik Smithsoniana rekao je: "Festival je zabava koju priređuju znanstvenici" (Small 2002:20). U skladu s očekivanjima koja se postavljaju pred nacionalni muzej, Smithsonianov Centar za narodni život i kulturnu baštinu ostvario je visoke znanstvene standarde u pripremi festivala, izboru sudionika i razvoju interpretativnih strategija i materijala. Istraživači koji su veći dio svog života posvetili istraživanjima kulturnih izraza predstavljenih na festivalu ujedno su bili i kustosi onih područja u kojima su stručni te su bili dostupni i za vrijeme trajanja festivala. Obrtnici i izvođači koji su sudjelovali na festivalu bili su među najuglednijima u svojem području. Panoi s opisom svakog geografskog područja davali su pouzdane informacije o zemljopisu i povijesti, trgovanju, vezama između globalnog i lokalnog, riznicama, svetim prostorima, putnicima, šamanizmu i pričama vezanim uz put svile.²⁸ U dijelu posvećenom zanatima tekstovi na panoima opisivali su povijest predstavljenih zanata te raspravljali o korištenim motivima i tehnikama. Unatoč gužvi i vrućini posjetitelji su se zaustavljali kod panoa i čitali o dijelovima svijeta koji su im bili nepoznati prije 11. rujna, a sada su bili od iznimnog interesa.

Smithsonian se prilikom priprema festivala udružio s karizmatičnim čelistom Yo-Yo Maom, koji smatra da glazba iz područja duž puta svile nudi povijesni dokaz plodne kulturne razmjene i nadu za budućnost. One koji sudjeluju u njegovom projektu *Put svile d.o.o.* Yo-Yo Ma naziva "rizičnim kulturalistima", što je u skladu s metaforom u kojoj se trgovanje na putu svile odnosi na kulturnu razmjenu, mir i blagostanje.²⁹ Njegov višemilijunski projekt financiraju Ford, Siemens i Sony, kao i Aga Khan Trust te privatne zaklade i donatori. Ma svoju viziju opisuje na sljedeći

²⁸ Neki od tekstova s panoa mogu se naći i na sjajnoj internetskoj stranici Smithsoniana festivala pučke kulture, <http://www.silkroadproject.org/smithsonian/>.

²⁹ *The Silk Road Project, Inc.*, "About Us", <http://www.silkroadproject.org/about>.

način: “Susrećemo se s glasovima koji ne pripadaju samo jednoj zajednici. Pronalazimo transnacionalne glasove koji pripadaju jednom svijetu.” Ma crpi inspiraciju iz svojih brojnih putovanja i susreta s različitim glazbenim tradicijama, svojim projektom pokušavajući dočarati migraciju ideja, glasova i instrumenata duž “povijesnog trgovačkog puta koji je povezivao ljude i tradicije Azije i Europe”. U tom je duhu osnovao ansambl Silk Road, koji čine glazbenici iz “zemalja na putu svile i sa Zapada”. Oni izvode tradicijsku glazbu kao i glazbu posebno skladanu za njih.³⁰

Festival iz 2002. godine bio je grandiozan pothvat drukčiji od uobičajenog predstavljanja pojedinih nacija. Na festivalu su podnacionalni kulturni izrazi bili smješteni u nadnacionalni okvir trgovačkog puta, premda su izvođači i zanatlije sebe i dalje shvaćali kao predstavnike svojih zemalja. Festival je otežavao pravljenje jasnih razlika između tradicijskog i suvremenog te visokog i niskog jer je uključivao, primjerice, *Tokijski projekt reciklaže*, projekt suvremene mode u kojem se odjevni predmeti izrađuju tako što se reciklira odjeća koju donesu kupci, kao i jedinstveni ansambl Silk Road koji vodi Yo-Yo Ma, a koji je izvodio nova djela skladana posebno za njih.

No, premda je festival bio doista izuzetan pothvat kulturne diplomacije – ni američko Ministarstvo vanjskih poslova ne bi to moglo bolje učiniti, što i sami dobro znaju – metafora puta svile ima svoja ograničenja. Slavljenička priroda festivala u skladu je s metaforom puta svile, ali ujedno onemogućuje njezinu kritiku, premda je Centar za narodni život i kulturnu baštinu zasigurno bio svjestan svih problema. Primjerice, povijest puta svile je i povijest invazija i ratova, imperija i kolonija, pobuna i rivalstava među plemenima, utvrda i obrambenih zidina, razbojnika i pljačkaša, križara i misionara, terorističkih mreža i trgovine drogom. Njegova povijest seže od Aleksandra Velikog do Džingis-kana. Za određenje puta svile Kineski zid ima jednako važnu ulogu kao i putovanja Marka Pola. Osim toga, utvrde nisu bile jedine prepreke slobodnom kretanju ljudi i ideja. Politika

³⁰ Dalo bi se reći još mnogo toga o ovome projektu, kako iz perspektive interkulturene izvedbe tako i perspektive onoga što nazivamo *world music* (vidi npr. Ley 1999; Pavis 1996; Feld 1995).

izolacije kao i opasnosti vezane uz putovanje i dalje ograničavaju kretanje i komunikaciju.

U današnje vrijeme religijski sukobi predstavljaju veliku opasnost za “svjetsku baštinu”. Dvije ogromne statue Buda iz Bamiyana, koje su talibani uništili u ožujku 2001, pojavile su se na festivalu kao sasvim netaknuti murali, popraćeni sljedećim natpisom: “Oko 600. godine nove ere budistički svećenici koji su putovali iz Indije u Središnju Aziju izrezbarili su goleme spomenike Budi u stijenama u dolini Bamiyan. Bude iz Bamiyana bile su simboli utočišta za umorne putnike kao i vrata Južne Azije.” Može se pretpostaviti da posjetitelje festivala nije trebalo posebno podsjećati da Bude iz Bamiyana više ne postoje. Njihovo uništenje u ožujku 2001. izazvalo je val prosvjeda u čitavom svijetu i bilo je s mnogo pozornosti popraćeno u medijima.³¹

Nasuprot tome, posjetitelje se eksplicitno upoznavalo s negativnim učincima kulturnog turizma u Veneciji. Pano u dijelu izložbe o Veneciji i “globalno-lokalnim vezama” bavio se temom “očuvanja kulturne baštine”. UNESCO-ova međunarodna kampanja za očuvanje Venecije započela je 1960-ih, a cilj joj je bio popraviti štetu izazvanu poplavama. U tekstu se spominje opadanje broja stanovnika Venecije sa sto i sedamdeset tisuća na njezinom vrhuncu na današnjih šezdeset i pet tisuća, dok je broj turista koji posjećuju Veneciju skočio na deset milijuna godišnje. Taj broj napreže infrastrukturu ovog malog grada (nešto više od 7 km²), a velika ovisnost o turizmu mlađim stanovnicima Venecije, ne žele li raditi u turističkom sektoru, ostavlja vrlo malo mogućnosti: “Stanovnici su zabrinuti da bi se Venecija mogla pretvoriti u kulturni tematski park i izgubiti svoju dušu.” Uostalom, i posjetitelji festivala sudjeluju u kulturnom turizmu i možda će dobro razmisliti o tome kakav učinak na spomenik svjetske baštine kao što je Venecija može imati njihov posjet.

Najzad, povijesni put svile – koji je počeo propadati u petnaestom stoljeću kad su se počeli koristiti morski putovi – povijesno je doista vrlo daleko od svakodnevnosti sudionika Smithsonianovog festivala

³¹ O pitanjima koja se javljaju zbog uništavanja Buda iz doline Bamiyan vidi Flood (2002).

pučke kulture, kao i od stvarnosti posjetitelja festivala koji dolaze iz istih krajeva. Mnogi od tih krajeva i dalje su izloženi posljedicama strahota poput rata, nuklearnih testiranja i HIV-a/AIDS-a. Stanovnici pokrajine Sinkiang, koja je na granici s Kazahstanom i nalazi se na povijesnom putu svile, obolijevaju i umiru zbog nuklearnih testiranja koja je Kina provodila do 1996. godine, a isto vrijedi i za stanovnike sjeveroistočnog Kazahstana, gdje su Sovjeti četrdeset godina provodili nuklearna testiranja. Uz meke granice raširena je crna ekonomija, a prostitutke opslužuju vozače kamiona koji voze duge relacije. I do tisuću kamiona na dan stoji u redu na glavnim kontrolnim točkama. Vozači dugo izbjivaju od kuće i danima čekaju na graničnim prijelazima da se teret prebaci u kamione na drugoj strani granice. Kao što je rekla Sally G. Cowall, ravnateljica organizacije UNAIDS-a, HIV ne treba putovnice ni vize da bi prešao međunarodne granice (usp. Pradhan 1997 i Seitel 2001). Program *Ranjivost na HIV uzrokovana mobilnošću povezanom s razvojem* provodi se u Indiji i Nepalju koji, kao i druge zemlje u regiji, surađuju u graničnim intervencijama u pograničnim gradovima (Guerny i Hsu 2000).

Jasno je da na “zabavi koju priređuju znanstvenici” nije ni vrijeme ni mjesto za takve teme. Na zabavi se kultura predstavlja, a ne vodi se rasprava o njoj. Ipak, ruku na srce, Smithsonianov festival pokušavao se baviti nekim teškim pitanjima, ali na jedan lakši način, uzimajući u obzir teme festivala (povezivanje kultura i stvaranje povjerenja), rizik dovođenja velikog broja ljudi iz različitih dijelova svijeta koji su u međusobnom sukobu i u sukobu sa SAD-om i to usred rata s terorizmom, kao i slavljeničku narav festivala. Veliki postotak posjetitelja činili su Amerikanci obiteljski povezani s regijama predstavljenim na festivalu. Njihovo znanje i entuzijazam bili su ključni za uspjeh festivala jer su drugim posjetiteljima mogli približiti, primjerice, glazbu koja je njima do tada bila nepoznata. Ujedno, oni su bili i neka vrsta protuteže američkim izrazima domoljublja nakon 11. rujna, ali i *Zakonu o patriotizmu* koji je imigrante i posjetitelje iz mnogih zemalja duž puta svile izlagao sumnji.

Uspjeh Smithsonianovog festivala pučke kulture – kao i stalno kritičko promišljanje onoga što Centar za narodni život i kulturnu baštinu unosi u festival i srodne pothvate – pomogli su Centru da preuzme vodeću ulogu pri uobličavanju UNESCO-ove inicijative vezane uz nematerijalnu i kulturnu baštinu (vidi Kurin 1997). Centar je pokušavao preusmjeriti

UNESCO-ovu orijentaciju s remek-djela prema podupiranju lokalnih zajednica u održavanju kulturnih praksi. Centar, na čijem je čelu od 1987. godine Richard Kurin, unosi teorijsku istančanost u taj pothvat. Smithsonianov festival pučke kulture smatra se uzorom koji je visoko podigao letvicu prezentacije materijalne i nematerijalne baštine (da upotrijebimo UNESCO-ove termine) unutar ograničenja festivala kao metakulturnog oblika.

Baština je metakulturna

Dok je lista *Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* u doslovnom smislu tekst, Smithsonianov festival pučke kulture iz 2002. godine doveo je žive izvođače pred publiku te je na taj način stavio u prvi plan djelovanje onih koji izvode tradicije koje valja čuvati. Za razliku od drugih živih entiteta – životinja ili biljaka – ljudi nisu samo objekti kulturnog čuvanja, nego i njegovi subjekti. Oni nisu samo nositelji i prenositelji kulture, nego su i agensi čuvanja baštine. Ono što protokoli vezani uz baštinu obično ne uzimaju u obzir jest svjestan, refleksivan subjekt. Protokoli govore o kolektivnom stvaranju. Izvođači su “nositelji” ili “prenositelji” tradicije, a navedeni termini sugeriraju da su oni pasivni medij, prijenosnik, sredstvo, bez volje, namjere ili subjektiviteta.

Za njih se često koriste metafore poput “živućeg arhiva” ili “biblioteke”. Takvi opisi ne spominju čovjekovo pravo na ono što čini, nego samo njegovu ulogu u održavanju kulture (za druge). Prema tom modelu, ljudi dolaze i odlaze, ali kultura ostaje, jer se prenosi s generacije na generaciju. Međutim, sve intervencije vezane uz baštinu – poput pokušaja smanjivanja pritisaka globalizacije – mijenjaju odnos ljudi prema onome što čine. Intervencije dovode do promjena u načinu na koji ljudi shvaćaju svoju kulturu i sami sebe. Intervencije mijenjaju temeljne uvjete kulturne produkcije i reprodukcije. Promjena je inherentan dio kulture, a mjere kojima je cilj čuvati, zaštititi, očuvati i održavati pojedine kulturne prakse na granici su između pokušaja zamrzavanja neke prakse i uzimanja u obzir procesualne naravi kulture.

Vrijeme je presudan čimbenik za metakulturnu prirodu baštine. Nepodudarnost satova koji mjere povijest, baštinu i habitus te razlike u

vremenskom određenju stvari, osoba i događaja stvaraju tenziju između suvremenog i istodobnog, kao što je ranije rečeno. Prolaznost se brka s nestankom i dolazi do paradoksa koji je preduvjet za čitav pothvat svjetske baštine – posjedovanje baštine uzima se kao znak modernosti.

Intervencijama vezanim uz baštinu pokušava se usporiti tempo promjena. *The Onion*, humoristički list u Sjedinjenim Američkim Državama s čitateljstvom u cijeloj zemlji, objavio je 1997. godine članak pod naslovom “Upozorenje Ministarstva Retra SAD-a: ‘Ponestaje nam prošlosti’”. U članku se citira ministar Retra Anson Williams i njegove izjave: “Ako ne smanjimo razinu konzumacije retra u SAD-u, već 2005. godine moglo bi nam ponestati prošlosti” i “Riječ je o kriznoj situaciji s potencijalno katastrofalnim posljedicama, jer će naše društvo početi izražavati nostalgiju za događajima koji se još nisu ni dogodili”. Da bi se dokazala istinitost ovih tvrdnji, u članku se objašnjava da “nacionalni sat retra trenutno pokazuje 1990. godinu, što je zabrinjavajućih sedamdeset i četiri posto bliže sadašnjosti nego prije deset godina, kad je pokazivao 1969. godinu” (vidi U.S. Dept. 1997). S ubrzavanjem sata retra život postaje baština gotovo i prije nego što dobije priliku da bude proživljen, a baština zauzima prostor života.³²

³² Izraz baština sada se koristi i kao pridjev, kao u sljedećim kombinacijama: baštinski centar, baštinsko područje, baštinska trasa, baštinsko selo, baštinski park, baštinska politika, baštinski fond, baštinsko udruženje, baštinsko vijeće, baštinski turizam i baštinska industrija. U Sjedinjenim Američkim Državama etničke zajednice su postale baštinske zajednice, a za strane jezike koji se govore u Sjedinjenim Američkim Državama sada se kaže da su to baštinski jezici. Vidi na primjer Heritage Languages Initiative (<http://www.cal.org/heritage>) Centra za primijenjenu lingvistiku, kao i *Heritage Language Journal* (<http://www.heritagelanguages.org>). Južnjačke baštinske skupine su neo-konfederalisti koji podržavaju isticanje zastave Konfederacije te odaju počast vojnicima Konfederacije poginulim u Američkom građanskom ratu, usprkos protivljenjima Afroamerikanaca, koji se u ovom kontekstu ne smatraju baštinskom skupinom (vidi Dinan 2001). Navedene terminološke inovacije imaju svoje usporednice pa se tako izraz strani student promijenio u međunarodni student (za razliku od domaći student ili naturalizirani student, gdje se oba izraza odnose na američke državljane), a u muzejima se sada antropološke ili etnografske zbirke zovu zbirkama svjetskih kultura. Sam naziv baština koriste i desno orijentirane organizacije poput Heritage Foundation (<http://www.heritage.org>) koja je utemeljena 1973. godine s ciljem “oblikovanja i promicanja konzervativnih javnih politika utemeljenih na

Kategorije materijalne i nematerijalne baštine oslanjaju se na razlikovanje stvari od događaja (i od znanja, vještina i vrijednosti). Međutim čak se i stvari mogu smatrati događajima. Prvo, kao što je zamijetio egzistencijalist Stanley Eveling, “Stvar je spori događaj”. To je pitanje percepcije. Percepcija promjene ovisi o odnosu između stvarne stope promjene i “prozora naše svijesti” (Swade 2000). Postoje i drugi pokazatelji da su stvari događaji, a ne inertne tvari ili tvari koje propadaju. Prema riječima Roberta Planta Armstronga, stvar može biti i “prisutnost koja djeluje” (vidi Armstrong 1981 i 1971; vidi i Gell 1998; Thompson 1974; Fredeberg 1989).

Drugo, mnoge su stvari obnovljive ili zamjenjive pod odgovarajućim okolnostima. Svakih dvadeset godina nanovo se grade drvena svetišta u Ise Jingu, hramu u Japanu. Postupak traje oko osam godina, a hram je nakon prve obnove 690. godine nanovo sagrađen šezdeset i jedan put. Ta tradicija, poznata kao *shikinen sengu*, uključuje ne samo izgradnju nego i ceremoniju te prijenos specijalističkog znanja: “Na izgradnji hrama radi stotinjak ljudi. Većinom su to stolari iz okolice koji u ovom posebno važnom razdoblju koje traje između dvije i četiri godine ne rade svoj uobičajeni posao. Ni u jednom dijelu građevine ne koriste se čavli. Premda postoje planovi za svaku građevinu, glavni stolari moraju pamtiti i svojim šegrtima prenijeti znanja o tome kako povezati složene spojeve koristeći se drevnim i nepo-

načelima slobodnog poduzetništva, ograničenog uplitanja države, individualnih sloboda, tradicionalnih američkih vrijednosti i jake nacionalne obrane”, ili organizacije National Republican Heritage Groups Council (NRHCG) (http://www.sourcewatch.org/index.php?title=National_Republican_Heritage_Groups_Council) koja je za mandata predsjednika Ronalda Reagana i Georgea H. W. Busha bila optuživana za to da su između članovima desničarski ekstremisti koji simpatiziraju fašizam i nacizam, i koja je reaktivirana 2004. pod nazivom National Heritage Groups Committee. Misija navedene organizacije je sljedeća: “S diversifikacijom američkog biračkog tijela, zadatak NRHGC-a jest osigurati da su sve nacionalnosti zastupljene na pravi način i da budu među članstvom Republikanske stranke”. Ovdje se baštinska skupina odnosi na nacionalnost, odnosno na etničke skupine u Sjedinjenim Američkim Državama. Jim i Tammy Faye Bakker, vlasnici kršćanskog tematskog parka i odmarališta Heritage Park, bankrotirali su se su ga prodali zajedno sa sjedištem kompanije PTL koje se nalazilo u gradu Fort Millu u Južnoj Karolini. Tematski je park radio od 1978. do 1987. godine. Park je nanovo otvoren pod imenom New Heritage Park USA, koji je propao 1997. godine. Umirovljenička naselja sada se često nazivaju baštinskim selima, vidi <http://www.villagers.com>.

znatim alatima.”³³ Ovaj hram predstavlja “dvije tisuće godina povijesti, a nikad nije stariji od dvadeset godina”. Ali ustrajavanje na čuvanju originalnog materijala, što je preduvjet za status svjetske baštine, isključuje takve spomenike sa liste. Ise Jingu je spor događaj. Čak se i spomenici kulture redovito obnavljaju. Tako se u muzejskom kompleksu Plimoth Plantation blizu Bostona zgrade redovito ruše i ponovno grade da se sat baštine ne bi pomaknuo iz 1627. godine. Naime, u to vrijeme zgrade su bile stare sedam godina. Budući da je ova spomenička baština starija od nastambe koju predstavlja – u vrijeme pisanja ovog rada Plimoth Plantation ima šezdesetak godina – ponovna je gradnja način da se sat baštine sinkronizira sa satom prošlosti (vidi Kirshenblatt-Gimblett 1998b).

Treće, nematerijalnost i prolaznost – stanje cjelokupnog iskustva – ne treba brkati s nestajanjem. Riječ je o pogrešnoj konkretizaciji, odnosno o doslovnom shvaćanju stvari. I razgovori su nematerijalni i prolazni, ali to ne znači da je fenomen razgovaranja podložan nestanku. Sada već klasičan rad Peggy Phelan “The Ontology of Performance” bavi se idejom da “bitak izvedbe [...] postaje onim što jest svojim nestankom” (Phelan 1993:146).³⁴ To je pitanje potaklo velik broj teorijskih radova i rasprava o ontologiji umjetnosti, a posebice o ontologiji izvedbe. Filozof Nelson Goodman razlikuje slike ili skulpture koje su autografske (materijalno oprimjerenje i djelo su jedno te isto) i izvedbe (glazba, ples, kazalište) koje su alografske (djelo i njegovo oprimjerenje u izvedbi nisu jedno te isto). Moglo bi se reći da je popis materijalne baštine posvećen autografskom, a popis nematerijalne baštine alografskom (Goodman 1968).³⁵

³³ “Jingu Shrine in Ise”, *Japan Atlas*, <http://www.jinjapan.org/atlas/architecture/arc14.html>.

³⁴ Vidi i reakcije Philipa Auslandera (1999) na njezin stav. Drugi su se bavili odnosom između izvedbe (i nematerijalne baštine) i medija za pohranu, ne samo iz perspektive načina da se nešto snimi i dokumentira, nego i kao umjetničke prakse, katalizatora kulturne produkcije i temelja za teorijski pristup usmenosti (vidi Kirshenblatt-Gimblett 1998c).

³⁵ Goodmanov su pristup drugi autori kritizirali i prilagođavali kako bi omogućili njegovu primjenu i na druge pojave kojima se on nije bavio, između ostalog na izvedbe bez nacrti i scenarija i digitalne medije koji mogu napraviti savršene kopije (vidi Margolis 1981; Armelagos i Sirridge 1978; Armelagos i Sirridge 1983 i Krauss 1985).

Četvrto – a to je u današnje vrijeme postalo jasno i kreatorima baštinskih politika u svijetu – podjela između materijalne, prirodne i nematerijalne baštine, kao i stvaranje zasebnih lista arbitrarni su, premda imaju svoju povijest i logiku. Među ljudima koji se bave prirodnom baštinom sve se više mogu čuti tvrdnje da većina mjesta koja su na popisu svjetske prirodne baštine jesu ono što jesu zbog čovjekove interakcije s okolinom. Na sličan način, materijalna baština bez nematerijalne baštine tek je prazna ljuštura odnosno inertna tvar. A što se tiče nematerijalne baštine, ona je ne samo utjelovljena, nego i nedjeljiva od materijalnog i socijalnog svijeta osoba.

Riječi Hampatéa Bâa: “Kad umre starac, Afrika izgubi knjižnicu” nalaze se na početnoj stranici UNESCO-ovih internetskih stranica posvećenih nematerijalnoj baštini.³⁶ Premda se metaforom knjižnice afirmira čovjek, njome se također brkaju pojmovi arhiva i repertoara, a ta je distinkcija posebno važna za razumijevanje nematerijalne baštine kao utjelovljenog znanja i prakse. Prema Diani Taylor (2003), repertoar je uvijek utjelovljen i uvijek se manifestira kroz izvedbu, kroz akciju, kroz djelovanje. Repertoar se prenosi putem izvedbe. To nije isto što i bilježenje i čuvanje repertoara u obliku dokumenata u arhivu. Za repertoar je ključno utjelovljeno znanje i društveni odnosi kod njegova nastanka, izvođenja, prijenosa i reprodukcije. Iz toga proizlazi da je – prema UNESCO-u – nematerijalna baština posebno ugrožena baš zato što je nematerijalna premda povijest to nužno ne potvrđuje. Današnja situacija je doduše nešto drukčija, ali australski su starosjedoci održavali svoju “nematerijalnu baštinu” preko trideset tisuća godina bez pomoći kulturne politike. Za razliku od materijalne baštine koja se štiti u muzejima, nematerijalna baština sastoji se od kulturnih pojava i ponašanja (znanja, vještina, izvedbi) koje su neraskidivo povezane s ljudima. Nije moguće – ili nije toliko jednostavno – odnositi se prema takvim manifestacijama kao nadomjesku za ljude, čak i ako raspoložemo tehnikama snimanja koje omogućuju odvajanje izvedbi od izvođača i prenošenje repertoara u arhiv.

³⁶ UNESCO, “Intangible Heritage”, http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/html_eng/index_en.shtml.

Iako postoji golem broj radova o industriji baštine, većina ih se bavi baštinskim politikama (vidi npr. Lowenthal 1997; Nora i Kritzman 1996), a manje se pažnje posvećuje baštini kao metakulturnom fenomenu. Jak je pritisak da se kodificiraju metakulturni postupci i odrede univerzalni standardi, što u drugi plan stavlja povijesno i kulturno određen karakter baštinske politike i njezinih praksi. U slučaju materijalne baštine, je li cilj neku stvar vratiti u njezin izvorni oblik kako bi se poštovala namjera umjetnika? Ili je cilj predstaviti je u njezinom iskonskom savršenstvu, nedirnutom vremenom? Ili je cilj tretirati je kao palimpsest zadržavajući čim više dijelova koji ukazuju na povijesne procese, kao u slučaju muzeja Hyde Park Barracks u Sydneyu u Australiji i u procesualnoj arheologiji? Ili je cilj vizualno označiti razliku između izvornog materijala i onoga što je učinjeno da se sačuva ili obnovi objekt, te njegovu restauraciju učiniti povratnom? Ili je cilj sam materijalni objekt smatrati potrošnim (vidi Pearson i Shanks 2001)? Dok god ima ljudi koji znaju kako sagraditi hram, nije potrebno sačuvati nijednu njegovu materijalnu manifestaciju, ali je potrebno podupirati kontinuitet znanja i vještina, kao i uvjeta stvaranja ovih objekata, baš kao što je to slučaj vezan uz već spomenuti hram, Ise Jingu. Oblik ostaje, ali ne i materijali, koji se mijenjaju.

Međunarodna baštinska politika, poput one koju je razvio UNESCO, utječe na nacionalne baštinske politike, a primjer toga su nedavna nastojanja, između ostalih Vijetnama i Južnoafričke Republike da stvore pravne instrumente za zaštitu kulturne baštine. A ima i utjecaja u suprotnom smjeru. Primjerice, koncept nacionalnog živućeg blaga, koji je u osnovi UNESCO-ova programa nematerijalne baštine, nastao je desetljećima ranije u Japanu i Koreji.

Najzad, posjedovanje baštine – za razliku od načina života koji se pomoću baštine čuva – sredstvo je modernizacije i oznaka modernosti, posebice u formi muzeja: “Ako u današnje doba nemamo muzeja, to znači da smo pristali biti ispod minimalne civilizacijske razine koja se očekuje od moderne države” (usp. Dellios 2002:2). Premda nastavak nekadašnjeg načina života možda nije ekonomski održiv, a možda je i u proturječju s ekonomskim razvojem i nacionalnim ideologijama, valorizacija takvih načina života kao baštine (i integracija baštine u ekonomiju kulturnog turizma) jest ekonomski održiva, u skladu je s ekonomskom teorijom

razvoja i može se uskladiti s nacionalnim ideologijama kulturne jedinstvenosti i modernosti. Za taj je proces ključno da ekonomija baštine bude moderna ekonomija. Zbog tog i drugih razloga, baština je možda u povoljnijem položaju od predbaštinske kulture (tj. kulturnih praksi prije nego što su one proglašene baštinom) koju baština treba čuvati. To je slučaj u Polinezijskom kulturnom centru na Havajima. Riječ je o centru koji vode mormoni, a u kojem od 1963. godine studenti sa sveučilišta Brigham Young-Hawaii “održavaju na životu i s posjetiteljima dijele baštinu svojeg otoka, istodobno zarađujući za studij”³⁷ (vidi i Ross 1994).

Takvi slučajevi ukazuju na to koliko je problematična povijest muzeja i baštine kao sredstava dekulturnacije, kao posljednjih počivališta pojava koje svjedoče o uspjehu, između ostalog, misionarstva i kolonizacije, kao mjesta na kojima se (u muzeju) čuva ono što je izbrisano (u zajednici). Danas se u muzejima i kroz baštinske intervencije može pokušati preokrenuti tijek događaja, ali povratka nema, samo metakulturni put prema naprijed.

Baština čovječanstva

Svjetska baština temelji se na zamisli da oni koji proizvode kulturu to čine zbog svoje “raznolikosti”, dok oni koji dolaze u posjed kulturnih dobara kao svjetske baštine to čine zbog svoje “čovječnosti”. Baština porijekla nekih skupina postaje baštinom suglasnosti čitavog čovječanstva. Dvije su pretpostavke tog procesa: pridavanje važnosti očuvanju kulturne raznolikosti i slobodni “izbor” određene baštine i kulturnog identiteta. Zapravo, zbog te slobode koja uključuje i mogućnost da se određenu baštinu i kulturni identitet ne prihvati, potreba za očuvanjem raznolikosti raste. Ali za koga? Što čovječanstvu znači da posjeduje ono što nije stvorilo?

O ovom se pitanju ponajviše raspravljalo u kontekstu zakona o intelektualnom vlasništvu, vezano uz pitanja javnog dobra i kulturnog zajedničkog dobra kao i ezoterične naravi kulturnih znanja i praksi. Od

³⁷ Vidi Polynesian Cultural Center, <http://web.archive.org/web/20040208144406/http://www.polynesia.com/aloha/history/>.

posebne je važnosti sljedeća asimetrija. Patenti, žigovi, poslovne tajne i autorska prava štite prava i interese nositelja tako što ograničavaju pristup, dok je namjena statusa baštine zaštititi objekt ili praksu od nestanka tako da im svi imaju pristup.³⁸ Čuvanje, koji god bili njegovi lokalni učinci, u konačnici štiti pravo čovječanstva na svjetsku baštinu. Upravo se na tome mora temeljiti tumačenje zašto remek-djelom svjetske baštine valja proglasiti jedan kulturni oblik, a ne neki drugi.³⁹ Htjeli mi to ili ne, to tumačenje mora pomirivati isključivost kulturnih razlika, koje nastaju na osnovi pretpolitičke solidarnosti i pretpolitičkih granica (tj. solidarnosti i granica koje prethode državnima ili su drukčije od njih), s uključivošću “baštine čovječanstva” koja ne nastaje na toj osnovi.

Kad kulturna dobra postanu svjetska baština, dolazi do promjene jer baština dobiva novog uživatelja, tj. čovječanstvo. Prvo, čovječanstvo nije kolektiv na isti način kao što su to zajednice koje proizvode baštinu. Drugo, ni čovječanstvo kao cjelina, kao niti pojedinci koji ga čine, nisu nositelji ili prenositelji baštine čovječanstva, a kamoli njezini stvaratelji i/ili izvođači. A ako i kada to postanu, javljaju se problemi vezani uz apropijaciju i eksploataciju. Treće, prava na baštinu čovječanstva ponajprije su prava pristupa i konzumacije te pravo nasljeđivanja, ali u općem, a ne u pravnom smislu.

Pojmovi ljudskih i kulturnih prava presudni su za pojam čovječanstva, koji je pak dio definicije svjetske baštine. Međunarodni sudovi za zaštitu ljudskih i kulturnih prava čovječanstvo smještaju u nadnacionalni prostor

³⁸ Premda zakon o zaštiti intelektualnog vlasništva štiti ono što se smatra djelom i imovinom pojedinaca te govori i o pitanjima poštene upotrebe, javne domene i sl., on se uglavnom bavi zaštitom prava vlasnika (pojedinaca ili korporacija) na njihovu imovinu, a ne omogućavanjem javnog pristupa. Iznimke (koje su važne) se odnose na pokret otvorenog softvera i antiglobalizacijske pokrete. Prema riječima Manuele Carneiro da Cunha, tu se izvrcu očekivanja vezana uz tradicijsko znanje i suvremene zapadne sustave znanja: “slobodni pristup i javna domena nasuprot monopolu i tajnosti; neograničeno vrijeme prava na intelektualno vlasništvo nasuprot gubitku prava na intelektualno vlasništvo nakon nekog vremena” (da Cunha 2001:144).

³⁹ Taj je pomak naravno vidljiv i na nacionalnoj razini. Presedan je koncept nacionalnog živućeg blaga u Japanu, koji je zaživio 1950. godine. Druge su mu se zemlje uskoro pridružile: Koreja, Filipini, Rumunjska i Francuska.

globalnog poretka, vladavine i pravorijeka. Stoga bismo mogli razlikovati prava utemeljena na *porijeklu* i *nasljeđu* (odnosi između ljudi), *državljanstvu* (odnos pojedinca prema državi) i *čovječanstvu* (odnos pojedinca prema međunarodnom zakonu). Sve tri vrste odnosa prisutne su kod baštine kao oblika metakulturne produkcije kojim se kulturna dobra prenose iz jednog konteksta prava u drugi. To dovodi do niza pomaka, od lokalnoga preko nacionalnoga do svjetske baštine. Odnosno, u novije vrijeme, izravno od lokalnog do svjetske baštine, tj. od povlaštenog odnosa prema kulturnom dobru koje proizlazi iz pojmova porijekla i nasljeđa prema odnosu utemeljenom na interesu, izboru, slobodi, demokratskim pojmovima uključivanja, sudjelovanja, suglasnosti i investiranja.⁴⁰

Čak ni oni čija je kultura proglašena remek-djelom svjetske baštine ne mogu tvrditi da su njezini vlasnici u uobičajenom pravnom smislu te riječi. Desetljećima je UNESCO čuvanju nematerijalne baštine pristupao na temelju zakonskog okvira intelektualnog vlasništva, ali takav pristup nije polučio uspjeh. Zakon o intelektualnom vlasništvu temelji se na individualnom autorstvu i vlasništvu, a UNESCO-ovo shvaćanje baštine pretpostavlja njezino kolektivno stvaranje, te u slučaju svjetske baštine i kolektivno vlasništvo u najširem mogućem smislu. Kad kultura postane baština čovječanstva, pretpostavlja se da joj je pristup otvoren. Ograničavanje pristupa bilo bi u opreci s ekonomskim razvojem, pogotovo putem kulturnog turizma. Tako nematerijalna baština odmah postaje globalno kulturno zajedničko dobro, tj. dio globalne javne domene. O kakvoj je vrsti društvenog entiteta riječ?

Sociolog Craig Calhoun ističe važnost solidarnosti koja se temelji na osjećaju pripadnosti duboko usađenom u osjećaju zajedničke kulture, povijesti i sudbine. Te su zajedničkosti “ugrađene u način života” kroz življenu stvarnost. One dovode do “višerazinskog osjećaja pripadnosti” odnosno do “razrađenih identiteta”, za razliku od “jednostavnih identiteta” povezanih s univerzalističkim pojmovima poput čovječanstva (Calhoun 2002). Drugim riječima, koji je habitus globalne političke zajednice? Je li nužno

⁴⁰ Ono po čemu se baština (kao i nasljeđe) razlikuje od povijesti jest upravo pretpostavka nasljeđivanja i podrijetla, što je temelj povlaštenog odnosa prema kulturnom izrazu o kojem je riječ. O baštini u odnosu na povijest vidi Nora (1989) i Schouten (1995).

olabaviti neke veze (one između “članova globalne političke zajednice” i njihovog “pretpolitičkog kulturnog konteksta”) da bi se stvorio drugi skup veza koji će povezati čovječanstvo u jednu globalnu političku zajednicu? I je li to poželjno ili čak neophodno za ostvarivanje mira u svijetu? U kojem je smislu moguće reći da čovječanstvo ima zajedničku povijest koja je ista kao i “svjetska povijest”? Pojam svjetske baštine može se smatrati pokušajem da se na ta pitanja odgovori stvaranjem zajedničkog polazišta. Ali svjetska baština nije zajednička čovječanstvu na isti način na koji je svako “kulturno remek-djelo” zajedničko zajednici koja ga održava.

Univerzalije, relativnost, raznolikost

“Obračun s remek-djelima”, Antonin Artaud (1958)⁴¹

U zakonskom okviru svjetske baštine, apsolutizam (univerzalna ljudska prava) se stavlja u službu relativizma (kulturna raznolikost), što ujedno znači da se relativnost predstavlja kao raznolikost. Univerzalni standard ljudskih prava ne podliježe relativnosti, a kulturna prava, kao podskup ljudskih prava, mogu se ostvariti samo ako ne krše ljudska prava. Štoviše, ljudska i kulturna prava mogu biti u sukobu. Ljudska su prava vezana uz pojedinca kao pravni entitet, uz primat prava nad obavezama i uz zakonska sredstva. Nasuprot tomu, premda kod kulturnih prava imamo slobodu izbora, njihovo ostvarivanje može ovisiti o sasvim drukčijim pretpostavkama, među ostalim o primatu zajednice, primatu obaveza, pomirbe ili obrazovanja, a ne o zakonskim mjerama (vidi Sinha 1981).⁴²

⁴¹ Artaud se protivi umjetničkom *statusu quo*. Povijesno gledajući, termin remek-djelo, poput termina *chef d'oeuvre*, javlja se u srednjovjekovnom kontekstu “propisa koji se bave zanatskom aktivnosti.” Drugim riječima, remek-djelo je izvorno pravni pojam koji je vezan uz naukovanje i cehovsku kontrolu zanata (vidi Cahn 1979:3).

⁴² Kulturna prava jedne skupine ili osobe mogu se kositi ne samo s kulturnim pravima drugih, nego i s ljudskim pravima, da navedemo samo primjer obrezivanja žena (vidi Kratz 2002).

Kulturna se prava ostvaruju na temelju raznolikosti kao univerzalnog načela. Ostvarivanje kulturnih prava na temelju relativnosti kao univerzalnog načela je kontradiktorno. Zato je raznolikost, a ne relativnost, primjerenija univerzalističkim stremljenjima svjetske kulturne i prirodne baštine. Govorimo o prirodnoj raznolikosti, ali ne i o prirodnoj relativnosti. Govorimo o kulturnoj relativnosti, ali ne i o relativnosti baštine, što je još jedan pokazatelj važnosti prirodne baštine kao uzora za stvaranje pojma nematerijalne baštine. Govorimo o zaštiti i slavljenju raznolikosti, ali ne i o zaštiti i slavljenju relativnosti. Zašto?

Kulturna raznolikost odnosi se na različitost i afirmira vrijednost razlike. Nasuprot tomu, kulturna relativnost u prvi plan stavlja neutralan odnos između dva entiteta, pa je ona, ako ništa drugo, obrambeni mehanizam protiv apsoluta i univerzalija, odnosno protiv hijerarhije entiteta zasnovane na apsolutnim ili univerzalnim standardima. Stoga je glavni mehanizam stvaranja svjetske baštine – a to je stvaranje univerzalnih standarda za *proglašenje remek-djela* – suprotan antropološkom pojmu relativnosti, koji zahtijeva privremeno napuštanje vrijednosnih sudova o kulturi (ne zagovarajući moralnu relativnost). Tenzije između toleriranja kulturnih razlika i održavanja univerzalnih moralnih standarda pojavljuju se i kad je neko ljudsko pravo u sukobu s nekom kulturnom praksom, kao što je slučaj kod obrezivanja genitalija.⁴³

Kulturna su prava podskup ljudskih prava. Ona se temelje na pojmu univerzalnog ljudskog subjekta i načelu prava i sloboda “za sve bez razlike”, kako se to kaže u *Povelji Ujedinjenih naroda* (1945) i kasnijim dokumentima. Ipak, premda svi pojedinci i kolektivi imaju pravo na kulturu, imperativ toleriranja razlika (relativnost) ne podrazumijeva niti iziskuje da drugi slave te razlike (raznolikost). Stoga, premda su svi ljudi jednakovrijedni i imaju pravo na vlastitu kulturu, putem svjetske baštine ne pripisuje se jednaka vrijednost svim izrazima kulture. Nije sve dovoljno dobro da bi zadovoljilo standard baštine. Čovjek ima zakonsko pravo na vlastitu kulturu, ali nema zakona koji bi mu garantirao da će njegova kultura postati svjetskom baštinom. Da bi kulturni izraz mogao postati remek-djelom

⁴³ Vidi posebni broj časopisa *Journal of Anthropological Research* 53/3 (1997), koji se bavi univerzalnim ljudskim pravima i kulturnim relativizmom.

baštine čovječanstva, on mora biti ne samo *karakterističan*, nego i *izniman*. Mora zadovoljiti univerzalni standard unatoč nastojanjima da se sastave liste svjetske baštine koje bi bile inkluzivnije i reprezentativnije.

Dakle, postoji temeljna kontradikcija između, s jedne strane, slavljenja raznolikosti i, s druge strane, primjene univerzalnog standarda kojim se određuje koji će izrazi kulture biti proglašeni remek-djelima baštine čovječanstva. Da bi neki izraz kulture zadovoljio univerzalni standard, on mora biti jedinstven, neobičan, osobit, poseban, rijedak, bremenit značenjem ili vrijedan na koji drugi način. Mora biti i ugrožen, ali dovoljno neditirnut da se ulaganje u njega kao baštinu isplati. Drugim riječima, ljudi su “bez razlike” kad je riječ o pravima, ali ne i kad je riječ o kulturi. U skladu s tim, neki kulturni izrazi, zbog primjene univerzalnog standarda, vrijede više od drugih. Riječju, čovječanstvo ne želi naslijediti sve, samo ono najbolje.

Globalno kulturno zajedničko dobro i globalna javna sfera

“Što su globalne javne sfere, kako nastaju, koje je mjesto muzeja u njima i kako se muzeji u njima definiraju?”
Program konferencije *Muzeji i globalne javne sfere*

Kako svjetska baština sudjeluje u zamišljanju, pa možda i oblikovanju, globalne javne sfere? Lourdes Arizpe, bivša pomoćnica glavnog ravnatelja UNESCO-a zadužena za kulturu, predložila je koncept globalnog kulturnog zajedničkog dobra (Arizpe 2000). Ona smatra da nove tehnologije stvaraju prostore trenutne i sveprisutne komunikacije i globalne svijesti te nastaje *lingua franca* koju proizvode masovni mediji za kulturno fluidan i sve više kozmopolitski svijet. Iste sile mijenjaju (i ugrožavaju) preživljavanje lokalnih “ljudskih kulturnih tvorevina” koje pothvat baštine pokušava očuvati. Prijetnje su raznolike, a termin “zaštita” implicira obranu. Zamisao zaštite u skladu je s dugom poviješću prava kao obrambene mjere, u smislu u kojem se pravo koristilo u osamnaestom stoljeću, kao “pokušaj ograničavanja moći vlada nad njezinim podanicima” (Meskell 2002).

Dodjela statusa svjetske baštine ima političke učinke koji mogu biti u suprotnosti UNESCO-ovim deklariranim ciljevima i mogu dovesti ne

samo do otpora normativnim baštinskim intervencijama, nego i do alternativa tim intervencijama. Osim toga, pravičnost na razini svjetske baštine može dovesti do nepravičnosti na nižim razinama. Razvoj baštine može izgurati živuće zajednice i potisnuti njihove potrebe, kao što pokazuje Lynn Meskell u opisu egipatske arheologije i slučaja sela Gurne (zapadna obala Luksora), gdje je cijela zajednica bila prisiljena preseliti se da bi napravila mjesta za muzej na otvorenom (Meskell 2002; vidi i Mitchell 1995 i 2001).⁴⁴ Kad su se usprotivili, upotrijebljena je sila – buldožeri i naoružane policijske snage – što je dovelo do pogibije četvero ljudi i do mnogih ozlijeđenih (Meskell 2002). Ova zajednica stvara svoj vlastiti muzej. U Egiptu i u nekim drugim zemljama elitni je turizam u oštroj suprotnosti s golemim siromaštvom lokalnih zajednica te potiče gnjev koji može prerasti u nasilje. Zbog vertikalne integracije turističke industrije, što je posebice slučaj u elitnom turizmu, koristi za lokalno stanovništvo daleko su manje od očekivanih. Osim toga, ne samo da muzej na otvorenom zamjenjuje živuću zajednicu, nego će se turiste u skladu s lokalnim standardima možda smatrati nemoralnim, razvratnim i rasipnim.

Simon Jenkins, koji je u studenom 1997. godine pisao o turistima u Luksoru za londonski *Times*, navodi da islamski fundamentalisti koji su odgovorni za nasilje na tom području turizam smatraju prijateljom islamu:

Islamu prijete imperijalizam koji je za njegovu dogmu još opasniji od političkog imperijalizma devetnaestog stoljeća. Sredstvo te agresije je masovni turizam. Turist nije neutralan promatrač u religijskim ratovima koji se danas vode u islamskom svijetu. On je sudionik. Hram kraljice Hatšepsut, gdje se u ponedjeljak dogodio strašan zločin [ubojstvo turista], više ne "pripada" Egiptu, nego svijetu. Restauriraju ga europski arheolozi, a restauraciju financira UNESCO. Za fundamentaliste, Luksor je kulturna kolonija koju okupiraju armije svjetskog turizma (Jenkins 1997).

A, mogli bismo dodati, Luksor je svjetska baština, i to zbog razloga koji su povezani s onim što Lynn Meskell smatra temeljnom etikom u sferi baštine, a to je društvena korist. Prema njezinom mišljenju, kodifikacija – globalni

⁴⁴ Vidi i raspravu o slučaju provincije Chengde (Hevia 2001).

standard koji određuju UNESCO-ova tijela – “oblik je inertnog znanja, a ne znanja koje se proizvodi kao reakcija na primjenu” (Meskell 2002).⁴⁵ Zbog tog i drugih razloga pravičnost na razini svjetske baštine može prouzrokovati nepravičnost u lokalnom kontekstu. Kulturna raznolikost i svjetska baština, kameni temeljci kulture mira kako je zamišlja UNESCO, traže više od međusobnog poštivanja. Tu ima nedovršena posla. U pitanju su prošle (i sadašnje) zloupotrebe i pokušaji njihova ispravljanja, poput repatrijacije, restitucije i prava na povratak.

Premda je zajedničko dobro vezano uz javnu sferu, to dvoje nisu isto. Pojmovi “zajedničkoga” i “javnoga” nastali su na različite, premda srodne načine. “Zajedničko dobro” veže se uz zajednicu i uz dobra koja su joj zajednička, posebice zemlju. Zajedničko dobro temelji se na konsenzusu, ali ne isključuje sukobe unutar zajednice i borbe za zajedničko dobro ili za druge interese. U Apalačima, zajedničko dobro možda će biti šuma gdje svi mogu skupljati hranu (vidi Hufford 1995). Međutim, rudarska poduzeća uništavaju zajedničko dobro, a nema odredbe poput statusa baštine koja bi ih u tome zaustavila. Moglo bi se reći da borbe za obranu zajedničkog dobra, a ne sâmo zajedničko dobro, oblikuju javnu sferu. Javnu sferu određuju građanski aktivizam i kritička rasprava, odnosno produktivno neslaganje koje može poslužiti kao protuteža državi i tržištu.

Već su nas, između ostalih, Jürgen Habermas i Benedict Anderson upozorili da se javnost može formirati a da se nikada ne sastane licem-u-lice, premda i do toga može doći. Čitateljske publike stvaraju zamišljene zajednice, a javne rasprave u manjim krugovima ljudi oblikuju veće građanske rasprave. Drugim riječima, Habermas predlaže apstraktnu (i racionalnu) diskurzivnu sferu u kojoj se sugovornici nikada ne sastanu svi odjednom, sferu koja nastaje razmjenom ideja preko masovnih medija, kao i u manjim situacijama licem-u-lice.

Globalna javna sfera podrazumijeva drukčiji skup uvjeta, među kojima je središnji uvjet globalno građansko društvo koje nastaje iz onoga što se naziva aktivnim kozmopolitskim građanstvom. Smatra se da takvo

⁴⁵ Lynn Meskell svoju raspravu temelji na radu Roberta Goodina (1991) i Petera Pelsa (1999).

građanstvo nastaje iz niza odvajanja (kao i paradoksa i kontradikcija koje proizlaze iz njih) povezanih s ekonomskom i političkom globalizacijom. “Nova savjetodavna i upravna tijela koja nastaju izvan nacionalnih teritorija” – međunarodna tijela (UNESCO), nevladina tijela (Svjetska banka), multinacionalna ili regionalna tijela (Europska unija), entiteti ili društveni pokreti (ekološki, antiglobalizacijski itd.) – sudjeluju u “novim oblicima globalnog upravljanja”; države prepuštaju dio svoje autonomije te se “kolektivne odluke donose u kontekstu koji je izvan kontrole vlade” (Eriksen 1999). To i ne zvuči tako loše, ali sociologinja Saskia Sassen upozorava da su globalni ekonomski procesi ukotvljeni u nacionalnom, a proživljeno iskustvo ima lokalni karakter (Sassen 2000). Za Pierrea Bourdieua “unifikacija donosi korist dominantnima” (Bourdieu 2001:1), istodobno izvlašćujući društvene agense koji se ne mogu boriti u kulturnom i ekonomskom ringu koji ionako nije jednak za sve. Primjerice, dolazi do eliminacije samodostatnosti malih seoskih proizvođača, što je, dodala bih, pripremna radnja za baštinsku intervenciju.

Svjetska baština jedan je od nekoliko načina zamišljanja i stvaranja globalne političke zajednice. Cilj je aktivno kozmopolitsko građanstvo, u duhu Kantova *Vječnog mira* (1983 [1795]). Da bi se proizvela svjetska baština, nadnacionalna tijela odvajaju kulturu od nacije i združuju izabrane kulturne manifestacije u jednu kategoriju koja zahtijeva zamišljanje političke zajednice šire od nacionalne države. Paradoksalno je da svjetska baština s jedne strane promiče kulturnu raznolikost i identitet, a s druge olabavljuje “veze između članova globalne političke zajednice i njihovog pretpolitičkog kulturnog konteksta” odnosno pomaže “odvojiti državljanstvo od nacionalnosti” (Eriksen 1999). Svako odvajanje podrazumijeva spajanje.

U ovom modelu nadnacionalne težnje trebaju isključivati ili sprečavati povratak nacionalizama, razarajuće građanske ratove, propadanje država i stvaranje novih, a sve to koristeći se umjetnošću – i muzejima i baštinom – u ove hvalevrijedne ciljeve. Ali, kao što se vidi na primjeru Ruande, umjetnost se može koristiti i da bi se izazvalo nasilje. Simon Bikindi, popularni ruandski glazbenik optužen je za genocid i raspirivanje mržnje svojim pjesmama. Prema optužnici, “riječi pjesama Simona Bikindija krivo su prikazivale politiku i povijest Ruande da bi promicale solidarnost među

Hutuima”.⁴⁶ Te su se pjesme emitirale iz vozila i na radio stanicama koje su potpirivale etničku mržnju, a bile su popraćene porukama koje traže istrebljenje Tutsija. Jedan je južnoafrički komentator u svojim razmišljanjima o sličnostima između Bikindijevih pjesama i kontroverzne pjesme o Indijcima u Južnoafričkoj Republici koju je napisao Mbongeni Ngema, istaknuo:

Ne treba podcjenjivati moć glazbe. Oni koji su preživjeli genocid u Ruandi opisuju učinak Bikindijeve pjesme, pogotovo onih dijelova koji govore o solidarnosti braće Hutua protiv njihovih neprijatelja Tutsija: “Muškarci Hutui (koji su bili dio zloglasne milicije *interahamwe*) počeli su se ponašati kao da je u njih ušao sam vrug [...] Napadali su domove Tutsija ili njihova skrovišta poput razjarene gomile žedne krvi, mačetama sijekući svakog Tutsija na svom putu, udarajući ih *masusima* [palicama sa šiljcima], silujući i pljačkajući” (Kanuma 2002).

Jasno je da snaga umjetnosti koju UNESCO priziva u interesu mira može podupirati i raspirivati mržnju i nasilje, o čemu se obično izbjegava govoriti u raspravama o baštini.

Uz pothvat očuvanja baštine veže se osjećaj hitnosti, ne samo zato što su kulturna dobra ugrožena, nego i zbog očekivane uloge baštine u smanjivanju sukoba i siromaštva. Premda je ta hitnost važna da bi se stvorio konsenzus, UNESCO-ovi protokoli ne bave se kontroverznom baštinom. Ne, ti su protokoli produžena ruka diplomatskog i poslaničkog diskursa u službi sloge i dobre volje. Načini produkcije baštine – njezino štovanje i slavljenje – u velikoj su mjeri ceremonijalnog i slavljeničkog karaktera i nisu pogodni za raspravu. Sama baština smatra se inherentno dobrom i stoga razlogom za slavlje. U stvarnosti se, naravno, baština stalno osporava, počevši od sukoba oko japanskih dužnosnika koji odaju počast vojnicima poginulima u ratu, pa do Afroamerikanaca koji se protive isticanju zastave Konfederacije na zgradi državne skupštine Južne Karoline ili idealizaciji

⁴⁶ *Fondation Hirondelle and International Criminal Tribunal for Rwanda*, “Musician Pleads not Guilty to Genocide Charges”, 4. travnja 2002, <http://www.hirondelle.org/hirondelle.nsf/caefd9edd48f5826c12564cf004f793d/4fc571f5e3e9dd55c1256a8a00006e75?OpenDocument>.

baštine plantaža na američkom Jugu. Međutim, nemaju svi iste šanse: podnacionalne skupine često su izložene na milost i nemilost nacionalnih i međunarodnih tijela, politika i zakona.

Premda dodjela nagrada postiže određene ciljeve (a može izazvati i kontroverze), takvi mehanizmi ne potiču onu vrstu rasprave i kritike koja je svojstvena javnoj sferi. Baština je po samoj svojoj naravi stvar konsenzusa, a cilj je svjetske baštine stvoriti najširi mogući konsenzus. UNESCO-ov pojam baštine čovječanstva zamisao je slična onoj o “obitelji čovječanstva” (vidi Steichen 1955 i Sandeen 1995) i ostavština je Hladnog rata. On polazi od ideala konsenzusa u raznolikosti, prema kojem, u konačnoj analizi, razlika ne čini razliku. Tako, barem u teoriji, razlike ne rađaju sukobe. Bez obzira na raznorodnost stvaratelja kulture i baštinskih izvora, rezultat procesa (lista svjetske baštine) i njegovi korisnici (čovječanstvo) jedinstveni su entitet. Dakle, dok stvaratelji kulture imaju svoje kulturne identitete (koje valja ojačati čuvanjem baštine), korisnici baštine (čovječanstvo) ih nemaju. Korisnike se shvaća kao pojedince s ljudskih pravima.

Povijesno gledajući, odvajanje pojedinca od pretpolitičkih kulturnih veza (etničkih, religijskih i drugih solidarnih veza) bio je način povezivanja građanstva u naciju. Za razliku od toga, svjetska baština oslabljuje poveznicu između građanstva i nacionalnosti (jer afirmira pretpolitičke kulturne veze podnacionalnih skupina) da bi ojačala vezu između novonastajućeg kozmopolitskog građanstva i novonastajuće globalne političke zajednice. Drugim riječima, taj pomak, nasuprot civilizacijskim misijama koje su se temeljile na monokulturnom univerzalizmu “civilizacije”, znači povratak na podnacionalno kao i na dijasporično da bi se, kao prvo, nadišle nacionalne artikulacije kulture i, kao drugo, da bi ih se ponovno artikuliralo na nadnacionalnoj razini.

Inicijative vezane uz nematerijalnu baštinu ponajprije su usmjerene na političke zajednice koje su manje od države, one koje pravo na kulturu snažno utemeljuju na porijeklu odnosno na pojmovima iskonskog, autohtonog, od predaka naslijeđenog i neotuđivog. No, u konačnici, lista remek-djela u mnogim slučajevima ne odražava to usmjerenje i postaje mjestom isticanja nacionalnih blaga. Koristim termin političke zajednice, jer premda kolektivi o kojima govorim mogu (ali ne moraju) nastati kao pretpolitičke solidarne veze, oni postaju političke zajednice i počinju tražiti

svoja prava kao takve, uključujući i prava na suverenost. Ta se prava mogu ostvarivati na nekom ograničenom teritoriju (rezervati u slučaju američkih starosjedilaca), mogu se ostvarivati na temelju ugovora o osnivanju (sporazum u Waitangi u slučaju Maora) i politike bikulturalizma (u slučaju Novog Zelanda) ili pokretima koji traže neovisnu državnost (u slučajevima poput Palestine).

Ipak, kad se spomene čovječanstvo, što se ionako često čini, ne misli se uvijek na kozmopolitsko građanstvo, jer čovječanstvo i globalna politička zajednica nisu isto. Čovječanstvo se shvaća na različite načine. Prvo je shvaćanje da je to skup pojedinaca. Ljudska prava štite pojedino ljudsko biće, tj. univerzalni ljudski subjekt. Ta su prava stečena rođenjem, baš kao i kulturna prava shvaćena kao pravo pojedinca na izbor kulture. Drugo je shvaćanje čovječanstva kao entiteta sastavljenog od raznolikih elemenata – pojedinaca koji predstavljaju različite kulture. Svjetska je baština, kao i samo čovječanstvo, heterogena. Treće, termin “čovječanstvo” može se odnositi na globalnu političku zajednicu. Jedan od UNESCO-ovih ciljeva jest promicati osjećaj globalne solidarnosti i transnacionalne identifikacije, a svjetska baština bi trebala podupirati ostvarenje tog cilja.

Kad se pozivamo na čovječanstvo, mislimo na zajednički ljudski nazivnik. Odgovornost je svake osobe ponašati se časno prema svakoj drugoj osobi bez obzira na razlike, bilo u nacionalnom identitetu, religiji, spolu, rasi, klasi ili invaliditetu. To nije isto što i globalna politička zajednica koja se samodoživljava i koja djeluje u skladu s nadnacionalnom solidarnošću, vladavinom i državljanstvom. UNESCO-ova nastojanja i druge inicijative koje se bave svjetskom baštinom govore o čovječanstvu, ali je taj koncept slab u političkom smislu. Točnije, vrijednost termina čovječanstvo upravo je u tome da nije “političke naravi”, što znači da je diskurs svjetske baštine u velikoj mjeri diplomatski, a ne politički diskurs u strogoj smislu riječi. Zato čovječanstvo nije pravi politički entitet, a upravo to što je dio jezika diplomacije čini ga toliko privlačnim u diskursu svjetske baštine.⁴⁷

⁴⁷ Za ideju da čovječanstvo nije politički pojam vidi intervju sa Chantal Mouffe (Mouffe 2001:108).

Stvaranje Europske unije potaknulo je nastanak ideje kozmopolitskog komunitarizma odnosno udruživanja “višestrukih komunitarnih jedinica” različitih razina, što ima implikacije za nacionalnu kulturu i svjetsku baštinu. Demokracija se uzima kao model većeg društvenog poretka jer uključuje “globalno građansko društvo” i “širenje javne sfere” (Eriksen 1999). Međutim, globalizacija učinkovitije proizvodi sferu ekonomskih konkurenata nego građana s jednakim pravima. Prečesto postoji jaz između ljudskih prava *de jure* i *de facto*. Takva situacija odgovara konzumerističkim modelima građanstva u ekonomijama nove desnice. Premda ekonomija ne daje svima jednake šanse, ljudska, a samim time i kulturna prava, trebala bi učiniti baš to. Drugim riječima, građani bi trebali imati drukčiji međusobni odnos od ekonomskih aktera, a u idealnom bi slučaju to bio odnos jednakosti. Tržište kao prostor natjecanja među nejednakim akterima u suprotnosti je i protuteža onome što bi javna sfera trebala biti i kako bi trebala djelovati.

Kulturna ekonomija

Shvatimo li svjetsku baštinu kao metakulturnu pojavu, onda ona ne pripada istome području kao objekti kojima se bave baštinske politike, a koji se smatraju ugroženim kulturnim praksama. U praktičnom smislu, te objekte valja štiti metakulturnim postupcima i ekonomskom instrumentalizacijom, a polazeći od pretpostavke da mnoge kulturne prakse podnacionalnih skupina ne mogu izdržati pritiske globalizacije, ekonomskog razvoja, političkog restrukturiranja i modernizacije (formalnog obrazovanja, društvene reforme, urbanizacije, industrijalizacije i liberalizacije). Sami temelji tih kulturnih praksi – ljudi i njihovi životni svjetovi, njihov habitat i habitus – ono je što je ugroženo.⁴⁸

Premda ovdje ne možemo ponuditi cjelovitu raspravu o ekonomiji kulturne baštine, za kraj ipak valja reći nekoliko riječi i o njoj. UNESCO-ova

⁴⁸ O stvaranju svjetova kao načinu razmišljanja o kulturi, što ima implikacije za konceptualizaciju pojava koje su uključene u nematerijalnu baštinu, vidi u Overing (1990).

misija mira i blagostanja konstruktivno je naličje rata i siromaštva na način da baštinske intervencije teže rješavanju konflikata i razvoju. Polje kulturne ekonomije važan je dio ovih nastojanja jer baština zahtijeva investicije, a investicije se temelje na ekonomskim računicama.

Kulturna ekonomija se oslanja na način razmišljanja koji je preuzet iz zaštite okoliša. Tužbe koje su uslijedile nakon naftne mrlje koju je prouzrokovala tvrtka Exxon Valdez 1989. godine svima su bile dobra pouka. Naime, nakon ove katastrofe valjalo je uspostaviti instrumente za određivanje iznosa odštete, a na način da se taj iznos ne zasniva na monetarnoj vrijednosti barela nafte ili na troškovima čišćenja. Kulturna ekonomija ima važnu ulogu i u dva druga slučaja. Primjerice, u novije vrijeme Svjetska banka u proračune razvojnih projekata uključuje kulturu te je smatra prilikom za ulaganje. Kulturna ekonomija važna je i u kontekstu projekta *Ekonomije zaštite baštine* koju vodi Gettyjev institut za konzervaciju.⁴⁹

U području kulturne ekonomije vodi se rasprava između kulturalista, kako ih nazivaju ekonomisti, i samih ekonomista. Kako sve više toga u svijetu biva proglašeno baštinom – a ništa se ne uklanja s liste – povećava se i financijski ulog vezan uz konzervaciju. Kako će investitori, bez obzira je li riječ o državi, međunarodnim tijelima poput UNESCO-a ili nevladinim organizacijama, odrediti u što uložiti svoja nevelika sredstva? Čim je nešto proglašeno baštinom, postaje elementom u složenoj računici. Nakon *valorizacije*, “(ponovne) procjene dobara baštine na temelju dogovora, razmatranja argumenata povjesničara umjetnosti, rasprava u javnim medijima” i UNESCO-ova proglašenja, slijedi *procjena* “vrijednosti koju ljudi stvarno pripisuju baštinskim dobrima”, na temelju toga što ulažu da bi ih konzumirali ili osigurali njihovo postojanje čak i ako ih ne konzumiraju (Klamer i Zuidhof 1999:31).

Kulturalisti svoju argumentaciju temelje na pojmu mira. Oni ekonomiju uglavnom smatraju inherentnim dijelom kulture. Za njih načini proizvodnje, razmjena i cirkulacija nisu neovisni o kulturi nego su njezin

⁴⁹ Za primjer primjene kulturne ekonomije na baštinu u kontekstu inicijativa Svjetske banke vidi Cernea (2001). Zajedno s nekoliko članaka pojavili su se i zbornici radova s dva skupa u Gettyjevom institutu. Vidi Torre i Mason (1999), Avrami, Mason i Torre (2000), Klamer i Zuidhof (1999).

sastavni dio. Za razliku od toga, ekonomisti svoje argumente temelje na pojmu napretka. Oni kulturu uglavnom smatraju eksternalijom tržištu. Drugim riječima, tržište ne može objasniti kulturu (ili ukus). Ni kultura ne može objasniti tržište: “Eksternalije su koristi ili troškovi nekog ekonomskog dobra koji nisu posljedica neke tržišne transakcije” (Klamer i Zuidhof 1999:29). Stoga kultura, strogo govoreći, može utjecati na ekonomske transakcije, ali ima vanjski učinak na funkcioniranje tržišta. U skladu s tim, ekonomisti obično smatraju da su racionalni izbor, suvereni potrošač, “tržište kao najefikasniji način alokacije oskudnih resursa” i cijena ključ tržišne ravnoteže (Klamer i Zuidhof 1999:29).

Arjo Klamer i Peter-Wim Zuidhof, na čijem se radu temelje ovi uvidi, raspravljaju o tome u kojem je smislu navedeni model neadekvatan za baštinu ako postoje tržišni neuspjesi, tj. ako tržište ne može postići maksimalnu efikasnost jer se cijena baštine, kao javnog dobra, ne može odrediti. “To se događa kad nitko ne može biti isključen iz potrošnje dobra i, ako ga troši jedan potrošač, ni drugi potrošači ne smiju biti spriječeni da ga troše [...]. Užitek jednoga nije nauštrb drugoga” (Klamer i Zuidhof 1999:29).⁵⁰ Upravo je to premisa ideje o “baštini čovječanstva”, neovisne o kulturno specifičnim shvaćanjima vlasničkih prava, bilo vezano uz snove australskih Aboridžina ili uz botanička znanja starosjedilačkih naroda.

U nastojanju da integriraju ekonomski i kulturalistički pristup, Klamer i Zuidhof uviđaju činjenicu da tržište nije pravičan ili sasvim primjeren prostor za javna dobra pa traže alternativne načine izračunavanja vrijednosti baštine. U osnovi je zadaća kulturne ekonomije izračunati vrijednost dobara kad tržište, zbog različitih razloga, samo ne može odrediti cijenu. Kulturni ekonomisti Bruno S. Frey i Werner W. Pommerehne razlikuju pet vrsta vrijednosti: opcija, postojanje, nasljedstvo, prestiž i obrazovanje (Frey i Pommerehne 1989).

Opcijska vrijednost odnosi se na vrijednost koja proizlazi iz činjenice da postoji prilika da se koristi dobro bez obzira koristi li ga netko doista ili ne.

⁵⁰ Izložba *Tajnost: afrička umjetnost koja skriva i otkriva* u Muzeju afričke umjetnosti u Manhattanu iz 1993. pokazala je nekoliko tajni a da ih nije odala, na taj način utjelovivši paradoks navođenja bez odavanja (vidi Roberts i Abimbola 1993; Weiner 1992; Myers 2001).

Vrijednost postojanja (koja se također naziva i vrijednošću neuporabe) odnosi se na vrijednost koju netko pripisuje samom postojanju kulturnog dobra kao što je, primjerice, garifunski jezik, bez obzira hoće li ga globalni građanin ikada čuti ili iz njega izvući neku osobnu korist. *Vrijednost nasljedstva*, kao što kazuje i sam naziv, jest vrijednost koju dobro može imati za kasnije generacije. *Vrijednost prestiža* – primarna vrijednost vezana uz dobivanje statusa remek-djela svjetske baštine – odnosi se na koristi koje proizlaze iz činjenice da nešto ima visoki status. Na toj logici temelje se nagrade, oznake, proglašenja, registri i liste. Osim toga, povećanje vrijednosti prestiža, premda može dovesti do ekonomskih koristi kroz turizam, može imati i negativne posljedice, primjerice na vrijednost nekretnine jer ograničava što sve vlasnik može učiniti sa zgradom. *Obrazovna vrijednost* odnosi se na vrijednost dobra kao obrazovnog resursa, što se u kontekstu UNESCO-a shvaća kao doprinos pozitivnom identitetu, pluralizmu, dijalogu, kulturi mira i ekonomskom razvoju.

Stefano Pagiola, koji radi u Odjelu za okoliš Svjetske banke, razlikuje *izravnu upotrebnu vrijednost* (tu vrijednost koristi *economusée*, gdje se izložba kombinira s proizvodnjom i prodajom specijaliteta poput čokolade ili meda), *neizravnu upotrebnu vrijednost*, koja uključuje *estetsku* i *rekreacijsku vrijednost*, i *neupotrebnu vrijednost* koja uključuje *postojanje*, *opcije* i *kvazi-opcijske vrijednosti* (mogućnost da će mjesto za koje se čini da sada ima malenu vrijednost imati veću vrijednost u budućnosti) (Pagiola 1996). Kulturni ekonomisti uzimaju u obzir nematerijalnost baštine i njezinih koristi, a za njezinu se procjenu koriste sustavom procjene vrijednosti. Premda sustav procjene vrijednosti nije savršen, on sadrži anketne podatke o tome koliko su ljudi voljni platiti ili koju su cijenu voljni prihvatiti za određenu vrijednost s ciljem očuvanja ili investiranja u kulturu, i to preko poreza, dobrovoljnih priloga ili činjenjem različitih ustupaka.

Klamer i Zuidhof shvaćaju da mjerenje vrijednosti nematerijalnoga “bez tržišta koje dobro funkcionira i koje je moralno” ne samo da nije precizno, nego i ne uzima u obzir kulturalističke argumente koji traže “valorizaciju dobara kao dobara kulturne baštine” (Klamer i Zuidhof 1999:36). U skladu s pojmom baštine kao načinom kulturne produkcije i kao metakulturnim fenomenom, što smo ranije opisali, Klamer i Zuidhof napominju da “način na koji se baština financira može utjecati ne samo

na procjenu baštine nego čak i doprinijeti ‘stvaranju’ baštine”, a “procjena vrijednosti na tržištu može dovesti do procesa valorizacije u kojem nastaju nove (neekonomske) vrijednosti” (Klamer i Zuidhof 1999:46). Drugim riječima, valorizacija (nagrade i plakete) uglavnom povećava procijenjenu vrijednost, dok procjena vrijednosti (npr. kad saznamo da naš stari stol vrijedi velike novce) može dovesti do valorizacije jer može skrenuti pozornost i na neekonomske vrijednosti. Sva je baština stvorena, a ekonomska pitanja samo su jedan od faktora koji je oblikuju.

Premda je kultura možda eksternalija u ekonomskim teorijama tržišta, ekonomija nije eksternalija u teorijama kulture. Kulturna ekonomija, možda i zato što je uglavnom usmjerena na materijalnu baštinu, ne bavi se ekonomskim značajkama neke pojave prije nego što ona dobije status baštine. Takva razmatranja nisu dio modela u kojem se pretpostavlja da je polazna veličina nulta ili niska, nakon čega slijedi valorizacija i procjena vrijednosti, tj. njezino povećanje. Neizrečena premisa kulturne ekonomije jest jasno odvajanje ekonomije baštine od drugih vrsta ekonomije za koje kulturalisti smatraju da zajednički tvore kulturno dobro i njegovu baštin-sku inkarnaciju, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti.

Ekonomija baštine neku pojavu čini posebnom vrstom dobra. Nije riječ o tome da se nešto bez ekonomske vrijednosti valorizira i procjenjuje (odnosno procjenjuje i valorizira). Riječ je o ekonomskoj srži neke pojave, točnije o postavci da su ekonomski odnosi – i to ne samo tržište nego i dar – inherentni onome što ta pojava jest, i prije nego što ona postane baština i nakon toga. Tako se među devetnaest remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva na UNESCO-ovoj listi nalaze kulturni oblici koji su važna mjesta hodočašća i turizma s državnom potporom (kraljevski obred predaka i obredna glazba u svetištu Jongmyo u Južnoj Koreji) kao i drugi koji postoje preko dvjesto godina bez znakova da će nestati (karneval u Oruru u Boliviji). Neka su izgubila publiku i postepeno gube izvodače (sicilijansko lutkarsko kazalište u Italiji).

Pretvaranje habitusa u baštinu i baštine u kulturna dobra i kulturni kapital – proces koji je sastavni dio ideje javne domene, javnog dobra, poštene upotrebe i globalnog kulturnog zajedničkog dobra – može potaknuti onu vrstu javne rasprave koja se vezuje uz javnu sferu. Na primjer, Giovanni Pinna (2001) u kritici državnih muzeja u Italiji razlikuje pojam

nasljeđa od kulturnih dobara te pokazuje kako nasljeđe postaje skup pojedinačnih kulturnih dobara putem procesa “de-simbolizacije” i ponovne procjene u materijalnom smislu. Pinna to pripisuje politici vlade koja, u svom pokušaju ujedinjenja zemlje, “dijasporu kulturnih dobara” prenosi u državno vlasništvo, centralizirajući njihov smještaj i upravljanje njima. Nakon zakona iz 1993. godine talijanski su se muzeji nešto više okrenuli posjetiteljima te od tada nude više usluga i imaju veću zaradu, ali se njihov temeljni pristup baštini kao pojedinačnim kulturnim dobrima nije promijenio. Ne samo da su muzeji izmjestili kulturna dobra iz njihova mjesta nastanka, nego su onemogućili da ta dobra “postanu dio složenog značenja odnosno, drugim riječima, integralni dio kulturne baštine”. Razloge tome Pinna pronalazi u ideologiji nacionalnog jedinstva i centraliziranom sustavu upravljanja nacionalnim kulturnim dobrima (Pinna 2001:64).

U lipnju 2002. godine, godinu dana nakon što je izašao Pinnin članak, talijanski je parlament, u pokušaju da smanji deficit, izglasao zakon prema kojem se treba privatizirati “sve što trenutno pripada državi – zemljište, javne zgrade, spomenici, muzeji, arhivi, knjižnice, za koje Ministarstvo gospodarstva procjenjuje da vrijede 2000 milijardi funti”. Namjera im je vlasništvo prenijeti na dva dionička društva, od kojih bi jedno, “Patrimonio dello State spa (Državna baština d.d.), preuzelo pravo vlasništva i korištenja, pa čak i prodaje, državne imovine” (Lightning law 2002). Ovaj je zakon izazvao velika protivljenja i u Italiji i na međunarodnoj sceni (dvije organizacije koje su mu se protivile su World Wildlife Fund i Greenpeace), a izazvao je i veliku pomutnju u vezi daljnje sudbine kulturnih dobara.

Upravo takve društvene drame dovode do javnih rasprava koje se vezuju uz javnu sferu. I baš zato nešto poput globalne javne sfere valja tražiti u raspravama koje proizlaze iz valorizacije kulturnih pojava za koje se traži status svjetske baštine, a bez obzira na činjenicu da su te rasprave često prekomjerno institucionalizirane i ovisne o profesionalnim akterima. Istodobno, nematerijalna baština, zbog svoje neodvojivosti od ljudskih aktera koji znaju, pamte, utjelovljuju, čine i izvode ono što postaje baštinom, naglašava njihovu subjektivnu poziciju i djelatnu ovlast. Svako nastojanje da se očuva, zaštiti, održi i podupre uzorne i ugrožene kulturne prakse – da ih se proglasi remek-djelima usmene i nematerijalne baštine čovječanstva – mijenja odnos izvođača prema njihovim praksama. Težnja je, ako ne i cilj

tog procesa da njegov metakulturni ishod – *baština* (i proglašena remek-djela kao i čitav baštinski sklop) – postane bolje prilagođen društvenim, političkim i ekonomskim uvjetima našeg vremena nego što je to slučaj sa samim ugroženim praksama (čak i ako nisu bile ugrožene). Upravo je zato baština način metakulturne produkcije kojim se proizvodi nešto novo; nešto što se, premda pribjegava prošlosti, od nje u temelju razlikuje. Iako se čini da taj paradoks ukazuje na neefikasnu realizaciju ciljeva očuvanja i zaštite, on zapravo pokazuje da su u navedenom procesu ključni metakulturni ciljevi. Svjetska baština proizvodi i asimetriju između *raznolikosti* onih koji proizvode kulturna dobra i *čovječanstva* čija ta dobra postaju u službi sličnih metakulturnih ciljeva. Da nije bilo njihova proglašenja, remek-djela na UNESCO-ovom popisu nematerijalne baštine nikako ne bi mogla poslužiti svojoj svrsi, a to je biti primjerom jedne osobite vizije čovječanstva koja se temelji na globalnim zajedničkim kulturnim dobrima.

Preveo: Mateusz-Milan Stanojević

Literatura:

- Adams, Robert McCormick.** 2002. "Blue-and-White". U *Program Book for the 36th Annual Smithsonian Folklife Festival*. Carla Borden, ur. Washington: Smithsonian Institution.
- Arizpe, Lourdes.** 2000. "Cultural Heritage and Globalization". U *Values and Heritage Conservation*. Erica Avrami, Randall Mason i Marta de la Torre, ur. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 32-37.
- Armelagos, Adina i Mary Sirridge.** 1978. "The Identity Crisis in Dance". *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 37/2:129-139.
- Armelagos, Adina i Mary Sirridge.** 1983. "The Role of 'Natural Expressiveness' in Explaining Dance". *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 41/3:301-307.
- Armstrong, Robert Plant.** 1971. *The Affecting Presence. An Essay in Humanistic Anthropology*. Urbana: University of Illinois Press.
- Armstrong, Robert Plant.** 1981. *The Powers of Presence. Consciousness, Myth, and Affecting Presence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Artaud, Antonin.** 1958. "No More Masterpieces". U *The Theater and Its Double*. New York: Grove Press, 74-83. = 2000. "Obračun s remek djelima". U *Kazalište i njegov dvojniki*. Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO, 70-78. Preveo Vinko Grubišić.

- Associated Press.** 2000. "King Day Honors the Man, His Message. 50 000 March for Removal of Confederate Flag – Statehouse Banner 'Is Coming Down Today', Marchers Sing". *St. Louis Post-Dispatch*, 18. siječnja.
- Auslander, Philip.** 1999. *Liveness. Performance in a Mediatized Culture*. London i New York: Routledge.
- Avrami, Erica, Randall Mason i Marta de la Torre,** ur. 2000. *Values and Heritage Conservation. Research Report*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Bourdieu, Pierre.** 2001. "Uniting Better to Dominate". *Items and Issues* 2/3-4:1-6.
- Cahn, Walter.** 1979. *Masterpieces. Chapters on the History of an Idea*. Princeton: Princeton University Press.
- Calhoun, Craig.** 2002. "Imagining Solidarity. Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere". *Public Culture* 14/1:147-171.
- Cernea, Michael M.** 2001. *Cultural Heritage and Development. A Framework for Action in the Middle East and North Africa*. Washington: World Bank.
- da Cunha, Manuela Carneiro.** 2001. "The Role of UNESCO in the Defense of Traditional Knowledge". U *Safeguarding Traditional Cultures. A Global Assessment of the 1989 UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. Peter Seitel, ur. Washington: Center for Folklife and Cultural Heritage, Smithsonian Institution, 143-148.
- de la Torre, Marta i Randy Mason,** ur. 1999. *Economics and Heritage Conservation. A Meeting Organized by the Getty Conservation Institute, December 1998*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Dellios, Paulette.** 2002. "The Museumification of the Village. Cultural Subversion in the 21st Century". *The Culture Mandala. Bulletin of the Centre for East-West Cultural and Economic Studies* 5/1, članak 4.
- Dinan, Stephen.** 2001. "Gilmore Surrenders Virginia's Heritage". *Washington Times*, 21. ožujka.
- Early, James i Peter Seitel.** 2002. "UNESCO Meeting in Rio. Steps toward a Convention". *Smithsonian Talk Story* 21:3.
- Eriksen, Erik Oddvar.** 1999. "Globalization and Democracy". *Advanced Research on the Europeanisation of the Nation-State. Working paper* 23. http://www.arena.uio.no/publications/wp99_23.htm.
- Fabian, Johannes.** 1983. *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Feld, Steve.** 1995. "From Schizophonia to Schismogenesis. The Discourses and Practices of World Music and World Beat". U *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. George E. Marcus i Fred R. Myers, ur. Berkeley: University of California Press, 96-126. = 2002. "Od šizofonije do šizmogeneze. 'World music' i 'world beat' kao diskursi i prakse komodifikacije". *Reč* 65/11:362-390. Preveo Đorđe Tomić.

- Fénéon, Félix.** 2000 [1920]. *Iront-ils au Louvre? Enquête sur des arts lointains*. Toulouse: Éditions Toguna.
- Flood, Finbarr Barry.** 2002. "Between Cult and Culture. Bamiyan, Islamic Iconoclasm, and the Museum". *Art Bulletin* 84/4:641-658.
- Freedberg, David.** 1989. *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frey, Bruno S. i Werner W. Pommerehne.** 1989. *Muses and Markets. Explorations in the Economics of the Arts*. Oxford: Blackwell.
- Gell, Alfred.** 1998. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodin, Robert.** 1991. "Utility and the Good". U *A Companion to Ethics*. Peter Singer, ur. Oxford: Blackwell Reference, 241-248.
- Goodman, Nelson.** 1968. *Languages of Art. An Approach to a Theory of Symbols*. Indianapolis: Bobbs-Merrill. = 2002. *Jezici umjetnosti. Pristup teoriji simbola*. Zagreb: KruZak. Prevela Vanda Božičević.
- Guerny, Jacques du i Lee-Nah Hsu.** 2000. *Early Warning Rapid Response System. HIV Vulnerability Caused by Mobility Related to Development*. Bangkok: United Nations Development Programme, South East Asia HIV and Development Project.
- Hafstein, Valdimar Tr.** 2004. *The Making of Intangible Cultural Heritage. Tradition and Authenticity, Community and Humanity*. Doktorska disertacija. University of California, Berkeley.
- Hevia, James Louis.** 2001. "World Heritage, National Culture and the Restoration of Chengde". *Positions. East Asia Cultures Critique* 9/1:219-244.
- Hufford, Mary.** 1995. "Stalking the Mother Forest. Voices Beneath the Canopy". *Folklife Center News* 17/3:10-18.
- Jenkins, Simon.** 1997. "Hysteria Calls the Shots". *The Times* (London), 19. studenog.
- Kant, Immanuel.** 1983 [1795]. *Perpetual Peace and Other Essays*. Indianapolis: Hackett. = dijelom prevedeno 1996. "Prema vječnom miru". *Politička misao* 33/1: 3-9. Preveo Zvonko Posavec.
- Kanuma, Shyaka.** 2002. "Songs of Hate". *Mail and Guardian* (Johannesburg), 28. lipnja.
- Kennedy, Richard.** 2002. "The Silk Road. Connecting Cultures, Creating Trust". *Smithsonian Talk Story* 21/1.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 1991. "Objects od Ethnography". U *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Ivan Karp i Steven D. Lavine, ur. Washington: Smithsonian Institution Press, 386-443.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 1992. "Mistaken Dichotomies". U *Public Folklore*. Nicholas R. Spitzer i Robert Baron, ur. Washington: Smithsonian Institution Press, 29-48.

- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 1998a. "Destination Museum". U *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 131-176.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 1998b. "Plimoth Plantation". U *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 189-200.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara.** 1998c. "Folklore's Crisis". *Journal of American Folklore* 111/441:281-327.
- Klamer, Arjo i Peter-Wim Zuidhof.** 1999. "The Values of Cultural Heritage. Merging Economic and Cultural Appraisals". U *Economics and Heritage Conservation. A Meeting Organized by the Getty Conservation Institute, December 1998*. Marta de la Torre i Randy Mason, ur. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 23-62.
- Kratz, Corinne.** 2002. "Circumcision Debates and Asylum Cases. Intersecting Arenas, Contested Values, and Tangled Webs". U *Engaging Cultural Difference. The Multicultural Challenge in Liberal Democracies*. Richard A. Shweder, Martha Minow i Hazel Markus, ur. New York: Russell Sage Foundation, 309-343.
- Krauss, Rosalind E.** 1985. *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*. Cambridge: MIT Press. = dijelom prevedeno 1996. "Originalnost avangarde". *Treći program Hrvatskog radija* 49/50:297-305. Prevela Ivana Ivančević.
- Kurin, Richard.** 1997. *Reflections of a Culture Broker. A View from the Smithsonian*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Ley, Graham.** 1999. *From Mimesis to Interculturalis. Readings of Theatrical Theory Before and After "Modernism"*. Exeter: University of Exeter Press.
- Lightning law to privatise 'la bella Italia'.** 2002. *The Art Newspaper*, 5. srpnja.
- Lowenthal, David.** 1997. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. London: Penguin Books.
- Margolis, Joseph.** 1981. "The Autographic Nature of the Dance". *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 39/4:419-427.
- Meskell, Lynn.** 2002. "Sites of Violence. Terrorism, Tourism, and Heritage in the Archeological Present". Izlaganje na skupu *Beyond Ethics. Anthropological Moralities at the Boundaries of the Public and the Professional*, Wenner-Gren Foundation, 1-7. ožujka, Baja California Sur.
- Miller, Toby i George Yúdice.** 2002. *Cultural Policy*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Miner, Horace.** 1956. "Body Ritual Among the Nacirema". *American Anthropologist* 58/3:503-507.
- Mitchell, Timothy.** 1995. "Worlds Apart. An Egyptian Village and the International Tourism Industry". *Middle East Report* 25:8-11.
- Mitchell, Timothy.** 2001. "Making the Nation. The Politics of Heritage in Egypt". U *Consuming Tradition, Manufacturing Heritage. Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism*. Nezar AlSayyad, ur. London: Routledge, 212-239.

- Mouffe, Chantal, Rosalyn Deutsche, Branden W. Joseph i Thomas Keenan.** 2001. "Every Form of Art Has a Political Dimension". *Grey Room* 2:98-125.
- Murphy, Cullen.** 2001. "Immaterial Civilization". *Atlantic Monthly* 288/2:20-22.
- Myers, Fred R.,** ur. 2001. *The Empire of Things. Regimes of Value and Material Culture.* Santa Fe: School of American Research.
- Nas, Peter J. M., H. R. H. Princess Basma Bint Talal, Henri J. M. Claessen, Richard Handler, Richard Kurin, Karen Olwig i Laurie Sears.** 2002. "Masterpieces of Oral and Intangible Culture. Reflections on the UNESCO World Heritage List". *Current Anthropology* 43/1:139-148.
- Nora, Pierre i Lawrence D. Krizman,** ur. 1996. *Realms of Memory. Rethinking the French Past.* New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre.** 1989. "Between Memory and History. Les lieux de mémoires". *Representations* 26:7-24.
- Overing, Johanna.** 1990. "The Shaman as a Maker of Worlds. Nelson Goodman in the Amazon". *Man* 25/4:602-619.
- Pagiola, Stefano.** 1996. *Economic Analysis of Investments in Cultural Heritage. Insights from Environmental Economics.* Washington: Environment Department, World Bank.
- Pavis, Patrice.** 1996. *The Intercultural Performance Reader.* London: Routledge.
- Pearson, Mike i Michael Shanks.** 2001. *Theatre/Archaeology Disciplinary Dialogues.* London: Routledge.
- Pels, Peter.** 1999. "Professions of Duplexity. A Prehistory of Ethical Codes in Anthropology". *Current Anthropology* 40/2:101-136.
- Phelan, Peggy.** 1993. "The Ontology of Performance. Representation Without Reproduction". U *Unmarked. The Politics of Performance.* New York: Routledge, 146-166.
- Pinna, Giovanni.** 2001. "Heritage and 'Cultural Assets'". *Museum International* 53/2:62-64.
- Pradhan, Suman.** 1997. "South Asia – AIDS. HIV Sneaks Across Open Borders". *InterPress News Service*, 7. srpnja.
- Roberts, Mary Nooter i Wande Abimbola.** 1993. *Secrecy. African Art That Conceals and Reveals.* New York: Museum for African Art.
- Robertson, Roland.** 1992. *Globalization. Social Theory and Global Culture.* London: Sage Publications.
- Ross, Andrew.** 1994. "Cultural Preservation in the Polynesia of the Latter Day Saints". U *The Chicago Gangster Theory of Life. Nature's Debt to Society.* London: Verso, 21-98.
- Sandeen, Eric J.** 1995. *Picturing an Exhibition. The Family of Man and 1950's America.* Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Sassen, Saskia.** 2000. "Spatialities and Temporalities of the Global. Elements for a Theorization". *Public Culture* 12/1:215-232.

- Schouten, Frans.** 1995. "Heritage as Historical Reality". U *Heritage, Tourism and Society*. David T. Herbert, ur. London: Mansell, 21-32.
- Schuster, Mark J.** 2002. "Making a List and Checking It Twice. The List as a Tool of Historic Preservation". Cultural Policy Center, University of Chicago. *Working paper* 14.
- Seitel, Peter,** ur. 2001. *Safeguarding Traditional Cultures. A Global Assessment of the 1989 UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. Washington: Center for Folklife and Cultural Heritage, Smithsonian Institution.
- Sherkin, Samantha.** 2001. "A Historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation". U *Safeguarding Traditional Cultures. A Global Assessment of the 1989 UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. Peter Seitel, ur. Washington: Center for Folklife and Cultural Heritage, Smithsonian Institution, 42-56.
- Sinha, Prakash.** 1981. "Human Rights. A Non-Western View Point". *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie* 67:112-122.
- Small, Lawrence M.** 2002. "On the Road from the Secretary". *Smithsonian* 33/3:20.
- Sollors, Werner.** 1988. *Beyond Ethnicity. Consent and Descent in American Culture*. New York: Oxford University Press.
- Steichen, Edward.** 1955. *The Family of Man. The Greatest Photographic Exhibition*. New York: Museum of Modern Art.
- Swade, Doron.** 2000. "Virtual Objects. Threat or Salvation?" U *Museums of Modern Science*. Svante Lindqvist, Marika Hedin i Ulf Larsson, ur. Canton: Science History Publications/USA, 139-147.
- Taylor, Diana.** 2003. *The Archive and the Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Durham: Duke University Press.
- Thompson, Robert Farris.** 1974. *African Art in Motion. Icon and Act in the Collection of Katherine Coryton White*. Los Angeles: University of California Press.
- Throsby, David.** 2000. "Economic and Cultural Value in the Work of Creative Artists". U *Values and Heritage Conservation. Research Report*. Erica Avrami, Randall Mason i Marta de la Torre, ur. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 26-31.
- Trescott, Jacqueline.** 2002. "'Silk Road' Traffic Jam. Smithsonian Predicts Record Turnout for Folk Festival". *Washington Post*, 23. travnja.
- Turtinen, Jan.** 2000. "Globalising Heritage. On UNESCO and the Transnational Construction of a World Heritage". Stockholm Center for Organizational Research. *Rapportserie* 12.
- U.S. Dept. of Retro Warns:** 'We May be Running Out of Past'. 1997. *The Onion* 32/14.
- UNESCO.** 1989. *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. http://www.unesco.org/culture/laws/paris/html_eng/page1.shtml.

- UNESCO.** 2001. *Report on the Preliminary Study on the Advisability of Regulating Internationally, Through a New Standard-Setting Instrument, the Protection of Traditional Culture and Folklore.* <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001225/122585e.pdf>.
- UNESCO.** 2003. *Consolidated Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of Intangible Heritage.* <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001302/130283e.pdf>.
- Weiner, Annette B.** 1992. *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving.* Berkeley: University of California Press.
- WIPO.** 2002. *Regional Framework for the Protection of Traditional Knowledge and Expressions of Culture.* http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=186437.
- Yúdice, George.** 2003. *The Expediency of Culture. Uses of Culture in the Global Era.* Durham: Duke University Press.

Barbara Kirshenblatt-Gimblett radi na Odsjeku za izvedbene studije Umjetničke škole Tisch Sveučilišta New York te je programska direktorica Povijesnog muzeja poljskih Židova u Varšavi. Bavi se izvedbenim umjetnostima, estetikom svakodnevice, turizmom, muzejima, baštinom te predstavljanjem židovske kulture. Autorica je i urednica brojnih knjiga, među kojima i knjige *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage* (1998). Tekst koji ovdje donosimo objavljen je prvotno 2006. godine u zborniku *Museum Frictions: Public Cultures / Global Transformations* (ur. Ivan Karp et al.). Ranija, znatno kraća verzija teksta objavljena je 2004. godine u časopisu *Museum International*. Riječ je o izuzetno utjecajnom i često citiranom tekstu koji se bavi proizvodnjom baštine i njezinom metakulturalnošću.